№ 2 (155) XV ՏԱՐԻ ՓԵՏՐՒԱՐ 1905

„Droschak"
ORGANE
de la Fédération
Révolut. Arménienne.

Adresse:
RÉDACTION DU JOURNAL
„Droschak"
GENÈVE (Suisse)

ԴՐՕՇԱԿ

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ" ՕՐԳԱՆ

ԿԱՐՄԻՐ ՍՈՒԼԹԱՆ—ԿԱՐՄԻՐ ՑԱՐ

Այլասերւող Հռոմը, մեծութեան և ապականութեան աննման օրրանը, գեղանի Բիւզանդիօնին՝ միապետութեան հետ միասին կտակեց պատմական մի չարիք — Ներոնական ոգին, որ օսմանեան սուլթանների մէջ մարմնացած՝ աջողութեամբ ձեռակերտեց Հրէշ-կայսեր նորագոյն տիպը, — սուլթան Համիդ: Բիւզանդիօնը ժլատ չհանդիսացաւ: Դարեր առաջ նա Նոր կրօնի ալիքները տարածեց սլաւ երկրի խորքերում, իր յաջորդին՝ մահմետական Ստամբուլին թողնելով երկրորդ ընծայի պատիւը — տալ Պետրոսակերտին մի փոքրիկ Համիդ, որը յանուն „հասարակական կարգապահութեան", հայկական արհաւիրքները վերարտադրելու փորձն արեց Նեվայի ափերին և հեռաստաններում, ի մխիթարութիւն համաշխարհային բռնապետութեան, տարաբախտաբար դեռ կանգուն և նոյնիսկ զօրաւոր. . .

Թէև տարբեր ծագումով և պատմութեամբ, թէև շատ հեռու միմեանցից և յաճախ նոյնիսկ „թշնամի", երկու բռնարանները՝ Պետերբուրգ և Կ. Պոլիս՝ նմանութեան հրաշալի ապացոյցներ են տալիս — խնկարկումն միապետութեան գահոյքի առջև, անծայր թշնամանք ազատագրութեան կռւին, հալածանք „հպատակ-ազգերի" դէմ, կոտորած՝ Վան, Էրզրում, Ակն, Խարբերդ, սուլթանական համիդիականների ձեռքով, կոտորած՝ Կիշինեօվ, Պետերբուրգ, Վարշավա, Լոձ, Բագու, ցարի կօզակների ձեռքով. մի տեղ Տրէպով, միւս տեղ Նազիմ փաշա. մի պալատում՝ Աբդիւլ Համիդ, անգութ և ամբարտաւան, ինչպէս ցար, միւսում Նիկօլայ, մարդակեր և արիւնառուշտ, ինչպէս սուլթան:

Աննման է կարմիր գահակալների համերաշխութիւնը:

1876-ին, երբ զայրացած Եւրոպան, յոգնած Եըլդըզ-Քիօսկի արիւնոտ դաւերից, սպառնում էր վճռական մի հարւած տալ սուլթանականութեան, Աբդիւլ-Համիդ, իրական երկիւղի ենթակայ, դիմեց իր նախահայրերի դարևոր խաբէութեան — նա յայտարարեց օսմանեան պարլամենտի բացումը, „նախադուռը ազատութեան և հաւասարութեան": Իսկ Նիկօլայ Երկրորդ՝ երեք տարի առաջ միայն, արքայական պարծանքով համաշխարհային խաղաղութեան և զինաթափի ծրագիրը ներկայացրեց Լահէի ժողովին, ճիշդ այն ժամանակ, երբ իր կառավարութիւնը ծածկօրէն զօրքի թիւն էր կրկնապատկում պետութեան սահմաններում: Եւ այդ պատմական խաբէութիւնը նրա համար միայն, որ առաջինը՝ Համիդ, „պարլամենտի" փակումը անմահացրեց բուլգարական սարսափներով, իսկ երկրորդը՝ Նիկօլայ, „խաղաղութեան" առաջարկը պսակեց Մանջուրիայի գողութեամբ և „պատերազմական" այնպիսի սպանդանոցով, որի նմանը սարսուռ Ռուսաստանը երբէք չի տեսել և — յուսանք — երբէք չի տեսնելու. . .

Տասը տարի առաջ, երբ հայկական կոտորածների սարսափեցուցիչ գոյժը աշխարհ պատեց, առաջին կառավարութիւնը, որ հրճւանքով լցւեց — Մոսկովեան միապետութիւնն էր, և առաջին գահակալը, որ իր աջողութիւնը կրկնապատկւած տեսաւ՝ դա Ձմերային պալատի թուլամիտն էր: Երկուսն էլ, մէկը իբրև ղեկավարող, միւսը իբրև գործադրող, իրագործւած տեսան Լօբանովի գազանային բերանով պատգամւած ծրագիրը՝ Հայաստան առանց հայութեան: Իսկ տասը տարի յետոյ, երբ կատարւեց Պետերբուրգում յունուարեան կոտորածը, մի եղեռն, որ սարսուռի մէջ ընկղմեց համայն մարդկութիւնը և բողոքի ընդհանուր կոչ տարածեց աշխարհի բոլոր անկիւններում, առաջին գահակալը, որ բերկրանքից շփեց իր ոսկրացած ձեռքերը, դա — գաղտնիք չէ այս — Եըլդըզի կալանաւորն էր, որ արքայական թագստարանի մէջ՝ հոգեկան զմայլանքով այս խօսքերը մրմնջաց՝ „Ես այժմ միայնակ չեմ, թող սպառնան, որքան ուզում են". . .

Ուրիշ նմանութիւններ:

Մէկի ձեռքով հարիւր հազար խաղաղ աշխատաւորներ դիակացան Կարսի պատերի տակ, Պլէվնայի շուրջը և Թեսալիայի դաշտերում, միւսի շնորհիւ՝ անթիւ և անհամար երիտասարդներ գնացին արիւն թափելու Հեռաւոր-Արևելքի անծանօթ ձորերում, ոչ թէ, իհարկէ, հայրենիքի, այլ հայրենիքը աւերող աւազակախմբի համար: Մէկը ստեղծեց Կիշինեօվի Ցերեկը, միւսը 1896-ի Եղեռնը: Մէկը քրիստոնեայ եկեղեցիներն է թալանում, միւսը թալանած եկեղեցիների աւերմունքով է զբաղւած: Մէկը Բոսֆորի ձկներին է տալիս այն յանդուգն գլուխները, թէև դեռ փոքրաթիւ, որոնք բռնապետութեան երգիչներ չեն ուզում լինել մահմետականութեան մայրաքաղաքում, միւսը Պետրօ-Պավլօվսկի և Սիբիրի գետնափորերումն է լռեցնում այն ազնիւ, ըմբոստ ձայները,

որոնք մի տենչանք միայն ունեն՝ ցարիզմի անկումը, մի իդեալ միայն—ժողովուրդների ազատութիւնը... „Կարմիր գազաններից“ մէկը՝ անարգ գրաքննութեան միջոցով՝ թիւրք, հայ, մակեդոնական մտքն է սպանում, միւսը՝ ռուս, լեհ, հայ, վրացի և ֆին մտածողութիւնը: Մէկը հայերին է երկրից դուրս քշում, միւսը ֆիններին, մէկը աւետարանով է տանջում, միւսը զուրանով...

Այդ անարգ „համերաշխութիւնը“ ցայտուն եղաւ մանաւանդ հակահայկական քաղաքականութեան մէջ, այն բոլոր ձեռնարկների միջոցին, որոնց կէտ-նպատակն էր տրորել ու փոշի դարձնել Անդրկովկասի և փոքր-Ասիայի քաղաքական ըմբոստութիւնը — հայկական շարժումը: Սահմանի մի կողմը՝ Հայաստան առանց հայերի, միւս կողմը՝ Անդրկովկաս առանց հայութեան—միմեանց լրացնող և աջակցող այդ ծրագիրն է, որ անպայման հրճուանք է պատճառում և՛ ցարին, և՛ սուլթանին, և այսքա՞ն տարիներից ի վեր շքանշան ստանալու ամենալաւ միջոցն է դարձել վալիների համար և նահանգապետների ձեռքում: Կովկասում ռուսական բանտերը, Հայաստանում թիւրքական զնդանները լի են նոյն ժողովրդին և նոյն հարցին ծառայող „անհաւատարիմներով“: Հայկական դպրոցը „վտանգի“ աղբիւր է և այս և այն կողմում: Էջմիածնում՝ „Պոլժենիան“ է պատուած, Կ. Պոլսում հայոց Սահմանադրութիւնը: Հայկական արիւնով ներկուած են և՛ „զաբթիայի“ և „սոլդաթի“ սուինը: Հային նոյն ատելութեամբ հաւաածում է թէ „ֆէսաւոր“ ոստիկանը, թէ „կոկարդակիր“ չինովնիկը: Նրա հողը խլում է մի տեղ յանուն ռուսականութեան, միւս տեղ յանուն թրքականութեան, երկուսն էլ յանուն հայահալած միապետութեան...

Իրերի այս ամբողջ վիճակի յարատեւութիւնը հիմնական քաղաքականութեան կերպարանք է ստացել երկու երկրների մէջ.—միապետական Ռուսաստանի համար խորապէս ըղձալի է մի ուրիշ, աւելի անկազմ, աւելի փտած ու կրկնակի զզուելի կառավարութեան գոյութիւնը Թիւրքիայում, իբրև ապացոյց՝ թէ „իրանից աւելի վատերը կան“, իբրև մշտական առարկայ եւրոպական մտահոգութեան և հասարակաց վրդովման: Իսկ սուլթանական Թիւրքիայի համար կենսական արժէք ունի այն հանգամանքը, որ միշտ զօրաւոր և միշտ կանգուն մնայ ցարիզմը, քանի որ նրա անկումից յետոյ, Նոր-Ռուսաստանը չէ կարող և չի ցանկանայ համակրող և հովանաւոր լինել այն կործանիչ և մահաբեր քաղաքականութեան, որը այնքա՞ն առատ ամբարտաւանութեամբ թագաւորում է Կ. Պոլսի մէջ և ամբողջ Փոքր-Ասիայի վրայ: Ցարիզմը սուլթանականութեան թիկունքն է Կովկասի և Բալկանի սահմանների վրայ. սուլթանականութիւնը՝ ցարիզմի առաջապահակը փոքր-ասիական և բալկանեան քաղաքական բոլոր խլրտումների դէմ: Միմեանց լրացնող, միմեանց ուժ և ոգի տուող տարրեր են դրանք, արժանի նոյն անէծքին և յեղափոխական նոյն գրոհին...

Ցարաբախտաբար, այդ գրոհը միատեսակ տարածում չէ գտնում երկու երկրների ստրկացած, բռնաւորական շղթաներին ենթակայ ժողովրդների մէջ: Եւ մինչ ցարի թագաւորութեան սահմաններում յեղափոխական մարտը դէպի իրեն է գրաւում՝ բոլոր ազգերը, սկսած Ֆինլանդիայից մինչև Կովկաս, մինչ մարտական այդ համերգի մէջ կողք կողքի են կանգնում՝ բոլոր ժողովուրդների ռազմիկները, ոգևորուած ազատութեան մերձաւոր նշաններով, Օսմանեան պետութեան մէջ,—ցաւ է ասել—համերաշխ կռիւ գաղափարը անմատչելի, անհասկանալի, նոյնիսկ անհաճելի է մնում երիտասարդ տարրերին: Քսան տարի կը լինի, ինչ հայութիւնը կռիւ դրօշակ է բարձրացրել փոքր-ասիական նահանգներում, իսկ Բալկանի վրայ մակեդոնական շարժումը արդէն իր պատմութիւնն ունի, բայց այդ երկու ազգերին վիճակակից, նոյն թոյնով քայքայուած միւս տարրերը՝ թիւրք, ալբան, քիւրդ, դրուզ, ասորի, մնում են անտարբեր, անշարժ, ենթակայ ստրկութեան քնաբեր օրօրներին, և նոյնիսկ թշնամի այն շարժման, որ մի իղձ, մի նպատակ միայն ունի—բռնապետութեան անկումը, և որը արդէն հազարաւոր զոհեր տարաւ հայ և մակեդոն ժողովուրդների ծոցից... Նոյնիսկ թիւրք տարրը, համեմատաբար բարձր կանգնած և արժանի քաղաքական լաւագոյն կենցաղի, չէ ըմբռնում՝ իր ընթացիկ պարտականութիւնը և մնում է լուռ և անտարբեր, ու նրա ծոցից դուրս եկած՝ քաղաքական միակ կուսակցութիւնը՝ Երիտասարդ-թիւրքերի խումբը՝ դեռ ևս մի անհաճոյ քաոս է, արժանի յեղափոխական տարրական դասերի և բարոյական հիմնական զտման...

Յեղափոխութեան անդամալուծումն է այդ:

Ժողովրդական մասսաների այդ անասնական վիճակի մէջ է թագնուած այն անսպառ նիւթը, որ կեանք ու սնունդ է տալիս գահերի վրայ բազմած հրէշներին, որոնք անբաւական եղածից, իրենց կրկնակի պարարտացման համար տասն տարուց ի վեր ստեղծել են մի նոր աղբիւր—կոտորածի արիւնը, որով ներկուած են ցարի ու սուլթանի ձեռները ու երեսը, գայիսօնն ու գահը...

Կոտորուածների, խողխողած անզէնների արիւնն է այդ, որ չի այրում, չի խեղդում, այլ յաճախ աւելի ամբարտաւան, աւելի յանդուգն է դարձնում ծիրանակիր-մարդասպաններին: Բայց ահա ծագում է արևը նոր օրերի, օրեր բողոքի և ըմբոստացման. թափւում է նոր արիւն, յեղափոխութեան ու ռազմի արիւնը, որի ծփանքներին չեն դիմանայ տեղահան գահերը ու գնդակահար պալատները, կարմիր ոճրագործների վերջին ապաստանները...

„ԴՐՕՇԱԿ"Ի ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

(Ուղղած եւրոպական մամուլին)

—

ԴԵՐԲԵՆՏ, 22 փետրուարի

Ստացած տեղեկութիւններին հայելով՝ թիւրքերի յարձակումը հայերի վրայ, Բազուի մէջ, կազմակերպել և պաշտպանել ինքը ռուս կառավարութիւնը: Երկար ժամանակից իվեր այդ տեսակ ընդհարում պատրաստում էր ոստիկանութեան միջոցով Երևան, Գանձակ, Շուշի: Սակայն շնորհիւ դիրք ունեցող թուրքերի ու հայերի ազդեցութեան ու յեղափոխական կոմիտէների աչալրջութեան՝ ոստիկանական այդ դաւը աջողութիւն չ'ունեցաւ: Բազուի վերջին գործադուլի միջոցին ոստիկանապետը դրդում էր թուրքերին հայ բանուորների դէմ և նոյնիսկ զէնք բաժանում նրանց: Հայ ժողովրդի գրգռումը մեծ է: Սպասւում է հայերի հակահարուած:

ԲԱԳՈՒ, 23 փետրուարի

Զօրս օր է ինչ Բազուում սկսած է արիւնհեղութիւն և կոտորած: Մահմէտականները յարձակում գործեցին հայերի վրայ: Կազմակերպողը ինքը ոստիկանութիւնն է: Տիրապետում է սարսափը: Բանկերը ու զանազան այլ հիմնարկութիւններ փակած են: Ընդհարումներ փողոցներում: Շատ ընտանիքներ հեռացան քաղաքից: Կառավարութիւնը ձեւացնում է, թէ անկարող է խառնակութիւնների առաջն առնել: Մի քանի թուրքեր բացարձակօրէն քարոզում են յարձակուել հայերի վրայ, վստահ կառավարչական աջակցութեան վրայ: Երկիւղ կայ, որ շարժումը կը տարածուի և այլ քաղաքներ: Հայերը շատ գրգռած են: Հայ յեղափոխական կոմիտէն՝ ջերմ պաշտպան թիւրք-հայկական բարեկամական յարաբերութեան, ամբողջ պատասխանատուութիւնը գցում է կառավարչական պաշտօնեաների վրայ:

ԲԼԲՈՒԼ

Գնա՛ բլբո՛ւլ, մեր աշխարհից,
Էլ դու այստեղ մի՛ երգիր,
Մեր օրը սև, մեր կեանքը՝ ցաւ,
Էլ այս երկրում մի՛ երգիր:

Տանջւած սիրտը անոյշ երգից
Քրքրւում է, խորանում,
Սրտի վիշտը քո երգերից
Փրփրում է, լեռնանում:

Գնա՛ բլբո՛ւլ, մեր աշխարհից,
Գնա՛ երգիր ա՛յլ երկրում,
Ասա՛ այնտեղ, որ մեր վարդից
Արեան թարմ հոտ է բուրում:

Որ ողբածայն մրմնջացող
Վտակների հոսանքին
Միանում են արեան շիթեր,
Առաջ շարժւում մոլեգին:

Որ ծաղկազարդ հովիտներից
Մահւան ցուրտ հոտ է փչում,
Որ մեր երկրում կանաչ դաշտերն
Խսկոյն կարմիր են ներկւում:

Գնա պատմի՛ր, որ դու տեսար
Այրիացած մի երկիր,
Սարեր, ձորեր կարմիր հագած,
Արիւնազարդ մի երկիր:

Ա՜խ, չա՛ն բլբուլ, էլ մի՛ կանգնիր
Գնա պատմիր աշխարհին
Մեր ցաւն ու հոգս, վիշտն ու թախիծ,
Մեր օրերը դառնագին:

ԹԻՐԱՅՐ

ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԿՈՒԻ

ԿՈՒԻՆԵՐ

ՍԱՍՆՈՅ ԵՒ ՄՇՈՅ ԴԱՇՏԻՆ ՄԷՋ

ՄԱՆՐԱՄԱՍՆ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(Շարունակ. № 1-ի)

---

4. ԼԱՃԸԿԱՆՑԻՈՒԻ ԿՈՒԻԸ

—

Դաշտին մէջ կապմւեր էին ջան-բէզարներու խմբեր, որոնք կը մտնէին հայերու գիւղեր և ամէն տեսակ նեղութիւններ կուտային բնակիչներուն: Այս անգամ լուր կը հասնի, որ անոնք մտեր են Քիւրդմէյտան (ասոր կողքին կը գտնւին հին Օղական ամրոցի աւերակները), Հէխլան, Ղըզըլաղաճ (Հրայր այս գիւղէն էր) գիւղերը և կաւերեն: Անդրանիկի, Վահանի և Հրայրի կարգադրութեամբ՝ Մուրատ երկու զինուորներով դաշտ կ'ինէնէ մօտէն իմանալու այնտեղ կատարւածները, վերցնելու կամաւորներ և Տաւրներ խորհրդի կանչելու պատասխանատու մարմինը: Մուրատ իր շրջանը կատարելէ յետոյ, Սասուն կը վերադառնայ, հետը բերելով քսան կամաւոր զինուորներ. զանոնք կ'ուղարկէ Տաւրներ, իսկ ինքն կերթայ Հէնըք: Այդ ատեններ կառավարութիւնը եռանդով պրօպագանդ կ'ընէր թիւրքերու և քրդերու մէջ՝ յանուն իսլամութեան զէնք վերցնելու հայերու դէմ:

Մեծ պահքի վերջին օրերը, Տլավակեաժի հայեր իրենց բարեկամ քիւրդերէն կ'իմանան, որ թիւրքերէն քիւրդեր մտադրած են իրենց վրայ յարձակւելու: ատոր համար լուր կ'ուղարկեն Հէնըք և Տաւրներ ու օգնութիւն կ'ուզեն: Կը կարգադրւի, որ Հէնըքէն, Սէմալէն և Ալիանցիքէն 15-ական զինուոր և շալակաւորներ վերցուցած (վտանգի կամ կռւի րոպէներուն գիւղի շարժական կայքը փոխադրողներ կը կոչւին շալակաւոր) Մուրատ երթայ Տլավակեաժցիները փոխադրէ. բայց մինչև որ Մուրատ կը հասնի, ուշիշ զատկի շաբաթ օր քիւրդերը ամբողջապէս կը սրբեն գիւղը, իսկ բնակիչները իրենց հետ տանելով կը բանտարկեն: Մուրատ օգնութիւն հասցնելու յոյս չունենալով, կը վերադառնայ Կէլիէկընման և այնտեղէն զինուորներ ու շալակաւորներ կը ճամբէ Կէլիէմսուրը դատարկելու, որ նոյնպէս թալանւելու վտանգի մէջ էր:

Կէլիէկընմանէն քիչ հեռու կը գտնւի քրդական փոքր գիւղ մը, ուր կը գտնւէր քիւրդ լաճըկանցի կոչւած աշիրէթի պետ Գալօ: Միևնոյն օրն էր, որ հայերը Կէլիէմսուրը կը դատարկէին. Գալօն իր մօտը կը կանչէ լաճըկանցիներու, պատրկանցիներու և ուրիշ քիւրդ աշիրէթներու երիտասարդները, մօտ 500 հոգի, և պատրաստութիւններ կը տեսնէ յարձակւելու հայ գիւղերու վրայ:

Կէլիէմսուրէն հայերը իրենց հետ էին բերել նաև մի քրդացած հայ, Սէլիմ անունով, որ մի ժամանակ Տաւատեանի զինուորներէն էր եղեր: Գալօն լուր կ'ուղարկէ Կէլիկընման հայ խմբապետներուն՝ վերադարձնելու յիշեալ քրդացած Սէլիմը. մերոնք կը մերժեն: Գալօն երկրորդ անգամ կը դնէ իր պահանջը և միևնոյն ժամանակ կըսպառնայ բնաջինջ ընել Կէլիէկընման՝ եթէ Սէլիմը չվերադարձուի իրեն: Հայերը կ'ուղարկեն միևնոյն մերժողական պատասխանը նաև կաւելցնեն, որ „եթէ կ'ուզէք կռւիլ, յիմարութիւն է ձեզ համար բոպէ կորցնել, մենք ձեզ կ'ընդունինք, ինչպէս որ պէտքն է"...

Մարտ 30-ի երիկուան, ժամը 6-ին, Կէլիէկընման կը հասնի պատրկանցի Արթինի եղբօր տղայ Մանօ, որոնց ընտանիքը, տունն ու տեղը կը գտնուէր քիւրդերու մէջ։ Քիւրդերը սրէ էին անցուցեր ամբողջ ընտանիքը և կողոպտեր տունն ու տեղը. Մանօն միայն կրցեր էր մի կերպ ազատիլ. քիւրդերը անոր ետևէն եկեր էին մինչև Կէլիէկընման։ Մերոնք Մանօյի պատմութիւնը լսելէ յետոյ, կը վազեն գիւղէն դուրս, դէպի դիրքերը. քիւրդերու հրացաններու ձայնը գնալով կը շատնայ, դիրքերէն կը լսուէր մերոնց պատասխանը։ Մութը կամաց-կամաց կը կոխէր, ցուրտն ալ կը սաստկանար. երկու կողմէն բաւական հրացանաձգութիւնէն յետոյ, քիւրդերը կը քաշուին։

Առաւօտը բացուեցաւ, բերելով իր հետ արեան և վրէժի օրը։ Լուսաբացին սէմալցի զինուորներու մէջէն քրդացած Սէլիմը կը յաջողի մի կերպ փախչիլ։ Իսրօն մի քանի զինուորներու հետ վեր կը կանգնի զայն փընտուելու. երբ գիւղէն դուրս կուգայ, կը նկատէ, որ քիւրդերը արդէն եկեր և գիւղին մօտ, թփերի ետև, դիրք են բռներ. ամիլապէս կը կրակէ հրացանը, և կռիւը կըսկսի երկու կողմէն։ Հրացաններու ձայնէն՝ Մուրատը գիւղի մէջ թողնելով Շէնքբի իշխանը, ինքը զինուորներով կուի վայր կը թռչի. անոր նպատակն էր առաջին անգամ մի կերպ կուի առաջն առնել։ Բայց երբ կը տեսնէ, որ քիւրդերը արդէն գիշերանց պատրաստուած են եղեր յարձակուելու, Գալօն ալ թուրը ձեռք բռնած՝ սալավաթ տալով քրդերուն սիրտ կուտար և յառաջ կը քշէր, և մանաւանդ երբ կը տեսնէ Իսրօյի մարմինը արեան մէջ շաղախուած և անկենդան գետին ընկած, ալ կրակ կը կարի. „Վրէ՜ժ ընկերներ, Վրէ՜ժ“, կանչելով առաջ կ'իյնայ։ Ընկերները տեսնելով անոր ինքնամոռացութիւնը, կ'ուզեն ետ կեցնել զայն և անոր փոխարէն իրենք կուիլ. բայց անոր հոգու մէջ սկսուած փոթորիկը, նահատակ Իսրօյի վրէժը՝ անոր թեւեր էին տուած։ Այդ ինքնամոռացութեան և արիութեան օրինակը շուտով կը վարակէ բոլոր ընկերները, և կըսկսի կատաղի կռիւը։ Չնայած որ քիւրդերու բռնած դիրքերը աւելի լաւ էին քան մերոնցը, այսուհանդերձ քիւրդերը մէկիկ մէկիկ գետին կը գլորուէին։ Գալօ աղան ալ, որ հայերը ջնջելու երազներ կը տեսնէր, մուրազին չհասած զոհ գնաց ֆէդայու վրիժառու գնդակին։ Շէնի քիւրդերը աճապարած էին Գալօյին օգնութեան հասնիլ։ Շուտով կուի տեղը կը հասնին նաև Իսօն, որ Սէմալէն կուգար և Շէնքբցի Ղազար։ Տղայք նոր թափով մը կը յարձակին, կը քշեն քիւրդերը իրենց դիրքերէն և գնդակներու կարկուտի տակ կը փախցնեն. քիւրդերը գիւղը կ'ապաստանին։ Տղայք դէպի Գալօյի գիւղը կը յառաջանան. կռիւը այժմ փոխադրուած էր մի ձորի մէջ. Սէմալի իշխան Մանուկ և պատրկանցի Արթին կը բռնեն երկու կողմի կաժերը (կաժ սասունցոց բարբառով կը նշանակէ գագաթ՝ բլուրի կամ լերան), որպէս զի քիւրդերու այդ կողմէն յարձակումը արգիլեն. իսկ Մուրատ կուելով դէպի գիւղը կը յառաջանար. երբ նա արդէն գիւղն էր, կտուրներու վրայ ձայն տուեց ընկերներուն խոտ բերելու և գիւղը բնակիչներով հրդեհելու համար։ Քրդերը տներու մէջ փակուած կը պոռային, կ'աղաչէին, որ իրենք անձատուր կը լինին, իրենց խնայեն։ Ատոր վրայ հայ զինուորները կ'ուզեն գիւղը մտնել զինաթափ ընելու զանոնք. բայց քրդերը ստելով, իրենց խոստման հակառակ, կրակ կ'ընեն, որմէ կ'ընկնի երկու տղայ։ Այն ատեն Մուրատ առանց ժամանակ տալու քրդերուն՝ զինուորներով տներէն ներս կը մտնէ և կը կոտորէ, իսկ Կօտօյի Հաչին միւս կողմէն կ'այրէ գիւղը։ Այս կուի մէջ քիւրդերէն կը կոտորուի 41 մարդ, իսկ մերիններէ հոնոնք, որոնց մասին յիշեցաւ արդէն։ Քիւրդերէն վիրաւորեցաւ 17 հրացան։

Պէտք էր տեսնել այս կուի ժամանակ Սասունցի կիներու ոգևորութիւնը, որոնք հաց, ուտելիք, ուազմաթերք ևն շալակած՝ կուի տեղը կը տանէին և իրենց քաջալերական խօսքերով կը խրախուսէին կուողները։ Կուից յետոյ Կէլիէկընման պարպելով, ինակչութիւնն ալ իր շարժական կայքով զինուորներու հետ կը քաշուի Շէնքբ։

Այս կուէն երկու օր վերջ, քրդերը յարձակեցան Ծովասարի Արդխու և Քորախու գիւղերու հայերու վրայ, տները այրեցին և կողոպտեցին. Տալուրիկէն Սմբատ օգնութեան հասաւ, բայց թալանի մի մասը միայն կարողացաւ վերադարձնել։

5. ՇԷՆՔԲԻ ԿՌԻՒԸ

Ապրիլ 6-ին Շէնքբ-Սէմալի մէջ նամակ մը ստացուեցաւ Անդրանիկէն. նամակի մէջ ըսուած էր. „Մուշէն երկու գունդ զօրք կուգայ. մէկը կը քալէ դէպի Հաւատորիկ, իսկ միւս մասը պիտի գայ Շէնքբ-Սէմալի վրայ. պատրաստ կեցէ՛ք“։ Շէնքբ գտնուող ժողովուրդը ապահովութեան համար տեղափոխուեցաւ Սէմալ. գիւղը դատարկուեցաւ, բայց մերոնք գիրք գրած կըսպասէին։ Առաջին փորձէն կառավարական զօրքը չկարողացաւ գալ Շէնքբ, որովհետև բաւական շատ ձիւն եկած էր և գոցած ճամբաները. բայց ապրիլ 11-ին սուարիները (հիմեալ զինուոր), թիւով 700 հոգի, մտան Շէնքբ։ Սեպուհ և Աւետիսն ալ Ալիանցիքի կողմէն Շէնքբ հասան. մերոնք գիրքերից, իսկ զօրքերը գիւղի մէջէն սկսեցին կռիւը, որ տուեց 4 ժամ։ Թիւրքերը տղայոց կրակի առջևէն պարտաւորուեցան քաշուիլ կամաց-կամաց. մերոնք վրայ յարձակուելով քշեցին զանոնք մինչև Գալօյի գիւղը, նախորդ կուի տեղը։ Այս կուի մէջ սպաննուեցաւ Ալիանցի կարիճ Կիրօն. իսկ թշնամու կորուստը եղաւ 4 սուարի և քիւրդ սպաննուած, 13 հոգի վիրաւորուած և 7 հրացան կողոպուտ տրուած։ Այսքան կորուստներ տալէն յետոյ, բնականաբար կառավարութիւնը ետ չպիտի մնար իր ծրագրէն, որով նա որոշել էր հայ տարրը ջնջել Սասունէն, ապագայ բարդութիւններու առաջն առնելու համար։ Ատոր համար նա անշուշտ պէտք էր Սասուն ուղարկէր նոր և աւելի մեծ ուժեր։ Մերոնք կը գուշակէին այդ, ուստի կուէն յետոյ Սէմալ վերադարձան, կուի նոր պատրաստութիւն տեսնելու և նոր ծրագիր կազմելու համար։

6. ՍԷՄԱԼԻ ԿՌԻՒԸ

Սէմալի ճանապարհներու վրայ նշանակուեցան զինուորներ՝ թշնամուն շարժումները դիտելու համար։ Ապրիլ 12-ին, ցորեկուան ժամը 6-ին Սէմալ եկաւ Ս. Յովհաննու վանքի Առաքել վարդապետը, հետը բերելով պատրիարքական կոնդակը և սուլթանի իրատէն։ Կոնդակը կը հրաւիրէր սասունցիները հնազանդ ու խաղաղ լինել և լսել սուլթանի հայրական („՞“) կարգադրութիւններուն. իսկ սուլթանի իրատէն ներում կը շնորհէր բոլոր ըմբոստացող տեղացիներուն և ազատ ճանապարհ կուտար Սասուն գտնուող օտարական յեղափոխականներուն հետ

դառնալու իրենց երկրները։ Այդ օր Սէմալ եկաւ նաև Անդրանիկ։ Վարդապետը վերադարձաւ առանց դրական պատասխան ստանալու։ 94-ի դէպքերը բաւական ապացոյցներ էին հաստատելու, որ չի կարելի բնաւ թշնամու խոստումներուն հաւատալ և միշտ յիշեցնելու յեղափոխականներուն, որ այդ տեսակ բոլոր պաշտօնական բանակցութիւնները լոկ „պատրւակներ“ են ժամանակ շահելու և պատասխանատուութիւնը վրայէն նետելու։ Ատոր համար մերժուեցան կոնդակն ալ, իրատէն ալ։

Հէնչք ու Սէմալ Սասնոյ Շատախ գաւառի ամենամեծ գիւղերն են և կը գտնուին փոքրիկ սարահարթի մը վրայ, Հէնչք դէպի արևմուտք, իսկ Սէմալ դէպի արևելք։ Սէմալի առջևէն արևելքէն արևմուտք կտրելով կ'անցնի ջուր մը, որուն տեղացիներ Զայ կ'անուանեն։ Զայի հարաւային կողմ անմիջապէս կը բարձրանայ շարք մը բլուրներ, որոնք Շատախը կը բաժնեն Սասնոյ միջին մասէն և որոնք կ'որոշուին Զայի գլուխ անունով։ Հէնչքի կողմէն գետնի տափարակութիւնը աւելի կ'երկարձգուի դէպի հարաւ. այդ տափարակի հարաւի վերջաւորութեան վրայ կը գտնուի ուրիշ գիւղ մը, Ալիանք կամ Ալիանցիք անունով։

Երբ Առաքել վարդապետ Սէմալի մէջ յեղափոխականներու հետ բանակցութեան մէջ էր, միւս կողմէն կառավարութիւնը ութ վաշտ զօրք բերած, բանակեցուցած էր Հէնչքի մօտ, ուր հաւաքուած էին նաև 3-4.000 քիւրդ։ Թշնամու միտքն էր բանակցութեան վերջանալուն պէս վրայ տալ երկու մասի բաժնուած էր իր ուժերը. մեծ մասը պիտի յառաջանար դէպի հարաւ, Ալիանքի վրայով անցնելու Բէրբէրի հովիտով և մտնել Կէլիէ-կուզանի հովիտը. իսկ միւս մասը պիտի յառաջանար դէպի արևելք՝ Սէմալ, Զայն ու Զայի գլուխները անցնելով նորէն պիտի մտնէր Կէլիի հովիտը։ Ատոր համաձայն ալ մերոնք բաժնեցին իրենց ուժերը։ Անդրանիկը գնաց Տափլկի գիծը, Հրայր, Մարտիրոս, Սեպուհ, Աւետիս և Իսօն գնացին Ալիանքի գիծը պաշտպանելու, իսկ Մուրատ, Հաճին և Տանոյի Մակար պէտք է պաշտպանէին Զայը և Զայի գլուխները (Մելներոս լեռ)։ Սէմալի ժողովուրդը կամաց-կամաց քաշուեց Կէլիէկուզան։ Մենք պէտք է պատմենք նախ Ալիանքի կողմը անցած-դարձածները, ապա կը դառնանք դէպի Զայը։

(Շարունակելի)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԻՃԱԿԸ

ԼՈՒՐԵՐ ՏԱՐՕՆԷՆ

Մուշ, 20 դեկտ. (Հ. տ.) 1904

Տեղեկութիւններ կ'ուզէք այս կողմերու վիճակի մասին. — Տառապանքներու անվերջ շղթայ մ'է հայոց քաշածը։ Կը շարիինք որ մէկը գրել այն անլուր չարիքներու, որոնք երբէք չեն ապրեր եւրոպական դահլիճներու շահամոլ և անողոք քաղաքականութեան վրայ։ Ամբողջ ազգ մը կը մարտիրոսանայ և չգտնուեցաւ ձեռք մը, որ բռնէր դահիճներու ձեռքը և կանգնեցնէր հոսող արիւնը։ Կը խնարհինք ազգի դառն ճակատագրին առաջ. մանաւանդ, մարտիրոսինք, սոսկալի թշառութեամբ թող ջնջին ազգատոհմեր, տուներ, օճախներ, թող փակուին դռներ, քայքայուին տաճարներ, բայց հետևանքը... Մինչև ե՞րբ պիտի շարունակուի այս դառն ճակատագիրը... Տանք այս հարցումը մենք մեզի և մանաւանդ Եւրոպային, մեր հնթադրեալ պաշտպանին, և կրկնենք մեր սովորական յանկերգը ժողովրդի վշտերու համար։

Դժոխային հարկահաւաքութիւնը կը շարունակուի, ոչ ոք վճարելով կարող է ազատուիլ. որքան տաս նորէն կը պահանջեն։ Կը պահանջեն արիւնոտ խարազանով՝ առանց խնայելու սեռի կամ հասակի։ Հեն յագենալ ջարչարելով։ Իւրաքանչիւր հարկահաւաք ազատ է նոր-նոր չարչարանքներ հնարել՝ գեաւուրները կենդանի սպաննելու։ Մշոյ արկածեալ գիւղերէն իսկ չարաչար կը գանձեն։ Եթէ ուրիշ չարչարանքներ չ'ըլլան՝ հարկահաւաքութիւնը բաւական է իսպառ փճացնելու գեաւուրները։

Տասանորդի վարձակալութիւնը ուզածին պէս այս տարի ալ ի գործ դրաւ իր պատմական կեղեքումները։ Ամենաաղքատ վարձակալ (միւլթէզիմ) մը տարեան մը մէջ մեծ հարստութիւն կը դիզէ. անբախտացած հայու բերնի պատառն ալ կը խլէն։ Արդէն տուրքի այդ դրութիւնը կը քանդէ երկրագործի օճախը։

Պաշտօնական հալածանքներ, քաղաքական պատրւակին ներքև, ամէնէն թանկ նստած են ժողովրդին, որու ամէնէն լաւագոյն զաւակները մեռան հետապնդումներէն և սոսկալի բանտերու տարտարոսներու մէջ։

Ստացուածքներու և հողերու յափշտակութիւնը՝ բընակալական զանազան ճնշումներու ներքև՝ կը շարունակուի։

Ցեղուզակ քրդերու արարքները նոյնպէս։ Ոչ միայն կը կողոպտեն, այլև կը սպաննեն, կ'առևանգեն. կը բռնաբարեն ամէն իրաւունք, ամէն պատիւ։ Պուլանըգէն լուր կուտան թէ՝ հոկտեմբեր 28-ին, Լաթար գիւղի շէյխերէն (Լաթար կը պարունակէ 50 տուն հայ և նոյնքան քիւրդ)՝ շէյխ Նէճիմ, շէյխ Զէյնէլապտին, շէյխ Շաքիր, շէյխ Իպօ, Մուրատի լամուկը ելն, ցորեկ ժամը 10-ին կը յարձակին Օհնէ անուն հայու տան վրայ, հարիւրաւոր հրացաններ կ'արձակեն և բռնի կ'առևանգեն անոր Փէրի անուն աղջիկը, որու լաց ու կոծին վրայ, երբ ծնողքն օգնութեան կը դիմեն և աղջիկը կը խլեն, քիւրդերը աւելի կատղած՝ կը վիրաւորեն աղջիկը, անոր մայր Դեղձանը, եղբայր Ցակոբը և կրսպաննեն աղջկայ հօրեղբօր որդին Գէորգը։ Եւ երբ կ'որոշեն բոլոր հայերը ջարդել՝ ժողովուրդը ընտանիքներն առած կը փախի։ Այսպէս 35 տուն հայեր կը գաղթեն և կը ցրուին Խնուս, Պուլանըգ, Մանազկերտ. իրենց ունեցածները կը յափշտակուի։ Աղջիկը թէև ազատուած է, բայց ոճրագործները դեռ անպատիժ կը մնան...

Խոյթ ու Բոնաշէն գաւառներու մէջ ափ մը հայեր մնացած են, սակայն քիւրդերը փուլթոյ պնդութեամբ զանոնք ալ հալածելու, ջնջելու և անոնց հողերը գրաւելու ետևէ են։ Վերջին 4-5 տարուան մէջ 20-ի մօտ հայաբնակ գիւղեր դատարկուած են, ու կը մնայ միայն հայոց մի դարաւոր վանք Ս. Աղբերիկ անունով, որու վրայ յարուած են քրդերու և բռնապետներու աչքերը։ Արդէն պլըգցի և սասունցի ըսուած քիւրդ աշիրէթներէն՝ Ըվէսի Սէլիմ, Շաոս Միրխան, Շապէ Մահմատ, նշանաւոր Հաճի Փէրոյի հօրեղբայր Ընդզ ելն, գրաւած են վանքին դաշտադէմ, Ոլուք-թաղ ըսուած ագարակները, ջրաղացը, անտառները և կրսպառնան անոր գոյութեան։ 1900-ին սպաննեցին Ղազար. վարդապետը, հիմակ ալ ետևէ են

Նոր վանահայրը նոյնպէս սպաննելու, որպէս զի իսպառ գրաւեն վանքը, որու դռները, առ ահի, գիշեր-ցորեկ փակ են։ Աշնանս՝ քանի մը կարեւոր հայեր զարկին այդ կողմերը.— Բռնաշէնի ամենէն կարեւոր գիւղապետ Ստեփան սպաննւեցաւ պլըգցի Հլօյի տղայ Շըքրօյէն գնդակով, և ցորեկ ատեն ընկուզնակցի Խաչօն և եղբայրը չարաչար վիրաւորւեցան։ Պիլալի ըսւած քիւրդեր սպաննեցին հատսբացի Սաֆօ անունով հայը։ Պլըգցի Մախսուտի Սատօն Արծւիկ գիւղի հայոց 48 ոչխարը յափշտակեց և տները կողոպտեց։ Ստեփանը սպաննող Շաքօյի եղբայր Իպրահիմ կալին մէջ սպաննեց Ալվառինճի ռէս Սմբատ և վիրաւորեց Յակոբ Ա. Ղազարեանը. իսկ դեկտ. 2-ին դարձեալ նոյն աշիրէթէն Ֆիլիթ անուն գազանաբարոյ քիւրդը սպաննեց շմլակցի Խաչօյի տղայ, 25-ամեայ Պօղոսը, տանը մէջ, ծերունի մօր աչքին առջև։

—

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ, 23 հոկտեմբերի

Սեպտեմբեր 15-ին վանեցի երկաթագործ Ալէքսան՝ Առջրա գիւղացի ռէս Նասօն և Գարաքէշիշ գիւղացի Զաքէեան Փանոս՝ Մանազկերտ գաւառակի Սուլթամուտ գիւղի Հալաճ-Հաճի պաշ աղայի հետ միասին կերթան ի Սիւլթէն-Գարաղուլ գիւղ՝ հայտարանցոց ցեղապետ համիդիէյի միրալայ Հիւսէյն փաշայի վրան. անկից յիշեալ երեք ազգայինք կը մեկնին դէպի Արծկէ՝ Հիւսէյն փաշան տեսնելու նպատակաւ և Աղ-պուլագի Մըրըղի-չայիր ըսւած տեղը երեքն ալ կըսպաննւին։ Դիակնին չգտնըւեցաւ, վասն զի պարկերի մէջ դրւած և քիւրդերուն ձեռամբ Սիւլթէյի լիճը ձգւած են։ Կառավարութիւնը, ինչպէս միշտ, այս անգամ ալ կոյր կը ձեւանայ։

—

ՌՇՏՈՒՆԻՔ, 2 նոյեմբերի

Նարեկի ծանօթ դէպքից յետոյ սպանւած Աբդիւլ-Համիդի եղբայր Աբդիւլ-Կաֆիրը իր վրէժին լիութիւն տւեց ութ գիւղացի սպանելով, որոնցից երկուսը կին են և վեցը երեխայ։ Տեղի են ունեցել անթիւ կանանց ու աղջիկների բռնաբարումներ։ Չարագործութեան ամենագլխաւոր հերոսը եղել է Ոստանի գայմագամ Լութֆի պէյ և իւզբաշի Խալիլ էֆէնտի։ Այս վերջինս յանձնել է Աբդիւլ-Կաֆիրին 300 փամփուշտ ժողովրդին կոտորելու ծրագրով։ Ե՞րբ պիտի պատժւեն այս լիրբ պաշտօնեաները։

Կուսակալը նորերս ոստիկան-պրօպագանդիստներ է հանել երեք տեղ քիւրդական գիւղերը. Նրանք ամէն կերպ համոզում են քրդերին աշխատել գեավուրների հիմքը կտրել աշխարհից։ Ոստիկանները պտըտում են քիւրդ գիւղերում՝ իրենց մարդասպան պրօպագանդը առաջ տանելու համար և վերադառնալով հաշիւ են ներկայացնում կուսակալին։

—

ՊՈՒԼԱՆԸԳ, 25 հոկտեմբեր

Կառավարութիւնը ներքին և վերին Պուլանըգէն քիչ շատ նիւթական տէր հայերը ձերբակալելով, 40-50 ոսկի կաշառք առնելէ վերջ միայն կ'արձակէ, պատրւակ բռնելով յեղափոխութիւնը։ Հասնանցի, Ճիպրանցի համիտիյէ աղաներ բռնի տիրապետած են՝ իւրաքանչիւրը մէկ կամ երկու հայ գիւղերու, հողեր ու տներ գրաւեր։ Պուլանըգի և Մանազկերտի հայ կիներու և մատղաշ աղջիկներու բռնաբարութիւնները ծանօթ են արդէն։ Այդ ոճրագործներու մէջ յայտնի են՝ Հասնանցի Ռըզգոն, Ճիպրանցի Հայտարը, Սէյիտ աղաները և Ապրի գիւղի Քեամիլ ու Սլէման չէյխերը։ Հայտար՝ Մարիամ անուն աղջիկ մը բռնի կնութեան առնելու համար՝ հրապարակաւ սպաննեց գիւղապետը և ուրիշ քանի մը հոգիներ. խեղճ աղջիկը երկու անգամ կը փախի ու ինքզինք գետը կը նետէ խեղդւելու և ազատւելու համար, բայց չի յաջողիր. նորէն կը ձերբակալւի։ Աւելի մեծ պատիժ են այն կողմի ժողովուրդին համար՝ Ապրի, Կեապօլան և Լաթար գիւղերու մէջ հաստատւած մոլեռանդ չէյխերը, որոնք հեղինակ են կանանց և աղջկանց մահմէտականացման ու սպանութեանց։

Պօսթաքէնտի գիւղապետ Մարտօն, Պօղոսը և Դանիէլը իրենց տների մէջ յարձակում կը կրեն քիւրդերէ և գիւղին մէջ կըսպաննւին։ Խարապաշէհերի Տէր Պետրոս քահանան կըսպաննւի հասնանցի Դարիհ պին Ավանի քիւրդէն։ Չէխեադուալյի Շահէնն և իր եղբայրը կըսպաննւին չէրքէզ Րէճէպէն։ Բաղէշցի Յակոբ Հիւրմիւզեանը կըսպաննւի Մանազկերտի և Պուլանըգի մէջտեղը, իրեն ընկերացող ոստիկաններու կողմէ։ Կոփեցի քանի մը հայեր, որ Կովկասէն պանդխտութենէ կը վերադառնային, Մանազկերտի մօտերը կը կողոպտւին և չարաչար կըսպաննւին համիդիյէ քիւրտերէ։

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ
ԽԱՐԲԵՐԴԻ ՇՐՋԱՆԻ

(Շարունակ. № 11-ի)

—

Խարբերդ, $^{8}/_{21}$ մայիս

Նախնական քննութեանց թղթերուն տակ իբր վկայ նշանակւած փօլիսները, ժանտարմները և կառավարական պաշտօնեաները միշտ իրար հակասեցին, շատ անգամ ջնջելով հիմնովին մէկուն կամ միւսին վկայութիւնը և այսպէս երեւան բերելով մէկ կողմէն զոհերու անմեղութիւնը և միւս կողմէն ծրագրւած մեքենայութեան մը բոլոր աղտոտ գործադրութիւնը։ Լարւած տրամադրութիւնները հանդարտեցան առաջին մէկ քանի նիստերուն իսկ և կամաց կամաց գթութիւնը ծայր տալ սկսաւ ամենուն սրտին մէջ դէպի դժբախտ անբաստանեալները և ատելութիւնը դարձաւ այս դժոխային գործին հեղինակներուն դէմ։

Յարութիւն Սէմէրճեան, Յաբէթ և Յակոբ կ'ամբաստանւէին թէ յեղափոխական գործի մը ղեկավարներն են հոս և աս՛ր իբր ապացոյց՝ կը ներկայացնէին Յարութիւնի տունէն բռնւած չորս հրացանները և չորս ձեռք չէրքէզի լաթեր, ալ և ոչ մէկ ուրիշ ապացոյց։ Բայց դատարանին ներկայութեան երբէք չի կրցան ապացուցել, թէ այդ զէնքերը իրա՛ւ Յարութիւնին տո՞ւնէն ձերբակալւած էին,— որովհետև վկաները լոկ փօլիսներն եղան և դրսիններն ալ զիրար հակասեցին — և եթէ նոյնիսկ անոր տունէն ալ ձերբակալւած ըլլային՝ իրա՛ւ Յարութիւնի՞ն էին, քանի որ Յարութիւնը թիւրքի մը տունը վարձու կը նստէր և այն զէնքերը ոչ թէ Յարութիւնին բնակած յարկաբաժինէն, այլ տանտիրոջ տրամադրութեան տակ գտնւած ախոռէն գտնւած էր։ Ամբաստանագիրը այդ 43 անձերը կ'ամբաստանէր իբր յեղափոխական կազմակերպութեան մը անդամակիցները,

սակայն և ոչ մէկ կապ, և ոչ մէկ յարաբերութիւն հաստատող ապացոյց մը կար մէջտեղը։

Մոռցանք ըսելու, թէ բացորոշ խայտառակութիւն մը ու անիրաւութիւն մը գործեցին նաև ընդհ. դատախազի փոխանորդը ու ամբաստանիչ ատեանը, երբ առաջինը մէկ օրէն պատրաստեց 43 անձի պահանջագիրը և երկրորդը՝ հինգ ժամէն իր ամբաստանագիրը, այսինքն վաւերացուց ամբողջովին ընդհանուր դատախազի փոխանորդին պահանջագիրը, առանց երբէք կարդացած ըլլալու ձերբակալուողներու նախնական հարցաքննութիւնը, բան մը՝ որ եթէ տեղի ունենար, ուրեմն կամ տասնը հինգ օր պիտի գրաւէր անկասկած, նկատի ունենալով թէ այդքան ամբաստանեալներու հարցաքննութիւնները մեծադիր տետրակի մը 300 երեսները գրաւած էին։ Ամբաստանիչ ատեանին վրայ ալ նորէն դատական քննիչ Համտի պէյը բռնացած էր, պահանջելով որ առանց քննութեան ամէնքն ալ ամբաստանեն մահուան պատիժով։ Որովհետև, եթէ ամբաստանիչ ատեանը խղճմտօրէն ու արդարութեամբ ուզէր կատարել իր պաշտօնը, գրեթէ ամէնքն ալ ազատ պիտի թողուր շատ-շատ 5-6 հոգի մը հագիւ դատարանին ղրկելով այն ատեն չէ՞ որ բոլոր դաւադրութիւնը երևան պիտի ելնէր, չէ՞ որ աղաղակող լեռը ընչին մուկ մը պիտի ծնէր միայն։

Այսպէս ինն ամիս 43 հոգի, որոնց անչափահաս զաւակներու թիւը միայն երկու հարիւրի կը մօտենար, խեղճ, թշուառ, մեացին բանտին խոնաւ անկիւնները, մարդոց յետիններուն՝ թիւրք ոստիկաններու արհամարանքին ու նախատինքին ենթակայ, երբ արդէն դուրսը իրենց ընտանիքներէն շատերը մուրալու վիճակին հասան։

Ամբաստանագիրը գիտումնաւոր չարութեան, ստութեան ողբալի գլուխ գործոց մըն էր, ուրկէ կարելի էր ափերով հակասութիւն քաղել, կարդալ պէտք էր այս մասին վերջին նիստերուն մէջ խօսուած փաստաբան Նատրի պէյին հրաշալի մէկ պաշտպանողականը։ Նատրի պէյ իբրև արդարասէր և զարգացած թիւրք մը՝ որ նախանձախնդիր է իր հայրենիքին ու իր կառավարութեան պատուին՝ կուռ, ազգու և կորովի խօսքերով կը ձաղկէր պաշտօնեաներու անարգար վարմունքը, գեղծումները և մեքենայութիւնները, երևան կը բերէր՝ թէ ինչպէ՞ս նոյնինքն ամբաստանագիրը բաց ստութիւնով ու հակասութիւնով լեցուած է. օրինակ, կը յիշէր Զարդարեանի պարագան, որուն համար ամբաստանագիրը սապէս կ'ըսէր. „Զարդարեանի տունէն ձերբակալուած թուղթերը՝ թէև չեն թարգմանուած, բայց հասկցուած են թէ վնասակար են և շատ վարպետի գրիչով մը գրի առնուած, անոր ամէն մէկ նախադասութիւնը վնասակար է։ Նատրի պէյ կը հարցնէր թէ հայերէն չի գիտցող հարցաքննիչ մը, առանց հայերէն գրած մը թիւրքերէնի թարգմանած ըլլալու, ի՞նչպէս կը գիտնայ անոնց վնասակար հանգամանքը, մանաւանդ վարպետի գրիչով գրի առնուած ըլլալը և ամէն մէկ նախադասութեան վնասակար հանգամանքը։ Իրողութիւնն այն է սակայն, որ Զարդարեանի նոյն այդ թղթերը Մէարիֆին կողմէն պաշտօնապէս թարգմանուելով, դատարանին պահանջին համաձայն, հասկցուեցաւ թէ զուտ գրական և իմաստասիրական կտորներ էին, շատերը կ. Պոլսոյ և Իզմիրի հանդէսներուն մէջ հրատարակուած արդէն դրքննութենէ անցնելէն ետքը։

Եւ դեռ ի՞նչ անարդարութիւններ, ի՞նչ անարդարութիւններ։ Օրինակի համար. Յարութիւն Թաշճեանի վրայ ծանրացող բոլոր ամբաստանութիւնը ա՛յն է որ կարապետ Թաշճեանի եղբայրն է միայն, ուրիշ ոչի՞նչ։ Մինչդեռ կարապետի մեասակար ըլլալը երկբայելի է. թող որ կարապետը վնասակար ըլլայ, իր եղբայրը ինչո՞վ մեղաւոր է։ Պետրոս Սահակեան մը ձերբակալուած է, որովհետև Համբարեանին տունը խուզարկուած օրը իբրև ազգական, անգիտակցաբար հոն գտնուած ըլլալու դժբախտութիւնն ունեցեր է։ Գառնիկ Տ. Պաղտասարեան ձերբակալուած է, որովհետև Խուրի Խաչօյին պարտէզը խուզարկուած ատենները՝ այդ կողմերէն կ'անցնի եղեր, և ճակատը քրտինք կայ եղեր, ուրիշ ոչի՞նչ։ Կարապետ Գալուստեան հեռագրով Պիթլիզէն բերուած է, ուր գացեր էր իբրև վաճառական ապրանք ծախելու, — չի գիտցուիր ինչո՞ւ. և ոչ մէկ յայտնի ամբաստանութիւն, և դեռ կարելի է այսպէս երկարել, ամենուն համար առանց բացառութեան։ Բարեբախտութիւնն հո՛ն եղաւ որ Նորեկ կուսակալ Հիւանի պէյ, ինչպէս նաև դատարանին նախագահն ու Պոլիսէն եկող ընդհ. դատախազը, Իրֆան պէյ, ճշմարիտ և խիստ գովելի արդարութեան մը հետևեցան։ Հարկաւ Պոլիս ալ գիտցնելով ուր որ անկ է, խնդրին իսկական վիճակն ու պարագաները, եթէ ոչ բոլոր վստահութեամբ, 43 անձերն ալ առանց բացառութեան այսօր մէկ-մէկ պատիժի ենթարկուելով դատապարտուած կ'ըլլային արդէն, որովհետև այդ խնդիրը ստեղծիչ և շահագործող վոհմակը մինչև վերջը զինաթափ չեղաւ, և ինչպէս որ լսեցաւ, դատական քննիչ Համտի պէյ ըսած բորենին չի դադրեցաւ անընդհատ Պոլիս սուտ լուրեր հաղորդել, իր անձնական պաշտպաններու միջոցով նոյնիսկ մնասել ու արատաւորել ջանալով արդարասէր պաշտօնեաներէն շատերը։

Ըսենք թէ այս 43 հոգիներէն զատ դեռ շատ անձեր ալ Խարբերդի մէջ նախնական քննութիւններու ատեն, ձերբակալուած, տանջուած և դրամ տալով ազատած էին, ըսենք թէ կարգ մը կիներ ալ գիշերներով կառավարական շէնքին մէջ պղծուած էին, որոնց պատիւն ու արժանապատուութիւնը արգելք կ'ըլլան անձնապէս անուանելու զիրենք հոն. ըսենք նոյնպէս թէ, դեռ այս ու այն հարուստէն ալ շատ մը ոսկիներ առին ու բաժնեցին իրենց մէջ Խարբերդի մալ միւդիւրին, փոլիս գոմիսէր Համդին ու դատական քննիչ Համդի պէյը, ուղղակի կերպով սպառնալով թէ՝ հակառակ պարագային պիտի ձերբակալեն զիրենք ալ։

Ըսենք վերջապէս թէ Յովհաննէս Վագասեանի հայրը կաթուածահար եղաւ զաւկին ձերբակալութեան հետևանքով և Մկրտիչ Տ. Ստեփանեանի մէկ աղջիկը տարուան մը հարս՝ հօրը ձերբակալման պատճառով նոյնպէս մեռաւ, ոստիկաններու և փոլիսներու կողմէ նոյն օրը ծեծուած և վախցած ըլլալով։

Վերջապէս քսանը հինգ հոգի անպարտ արձակուեցան, 3 հոգի ալ վեց ամսուան պատժի ենթարկուած և իրենց ժամանակը արդէն լրացած ըլլալով 25-ին հետ մէկտեղ դուրս ելան և 15 հոգի ալ դատապարտուեցան. այսպէս, Յաբէթ և Յակոբ մահուան պատժի [1]), Յարութիւն Սէմերճեան 15 տարուան բերդարգելութեան, մաս մը 7-ական տարուան, մաս մըն ալ հինգական տարուան։ Դատարանը ասկէ աւելին չէր

1) Արդէն գլխատուած (տես „Դրօշ." № 1)։

կրնար ընել։ Որովհետև ուղղակի կառավարութեան prestige-ը կար և յետոյ, վերջապէս, այսքան աղմուկով, սարսափով յառաջ եկած դատ մը այլապէս չէր կրնար վերջ գտնել։

Միայն կը հարցնենք թէ իրա՞ւ մարդկութիւնը այնքան գազան պիտի ըլլայ և օտար հիւպատոսները ինչո՞ւ այնքան քարսիրտ՝ թող տալու որ այսքան անմեղութեամբ այս 15 հոգիները իրենց պատիժները կրեն, բայց որմէ՞ սպասենք յոյսը։

Ամերիկեան հիւպատոսը դատին սկիզբէն մինչև վերջը իր թարգմանին և միսիոնար Մր. Պարնմի միջոցով անընդհատ հետևեցաւ բոլոր դատավարութեան, ինչպէս նաև Անգ. հիւպատոսը ատեն մը ուղղակի իր թարգմանին և յետոյ իրեն փոխանորդ Ամերիկ. հիւպատոս Մր. Նորթընի միջոցով խնդրին մօտէն իրազեկ է։ Այս սեղկութիւնները իրենց դեռ խիստ անկատար մանրամասնութեամբը՝ համաձայն Անգլիական և Ամերիկեան հիւպատոսարաններու տեղեկագրութեանց, որոնց կարելի է դիմում ընել հարկ եղած ատեն, աւելի ընդարձակն ու ամբողջականը ունենալու համար։

(Վերջը միւս անգամ)

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

ԳԷՈՐԳ ԱՌՍՏԱՄԵԱՆՑ

(ՄԵՆԱԿ)

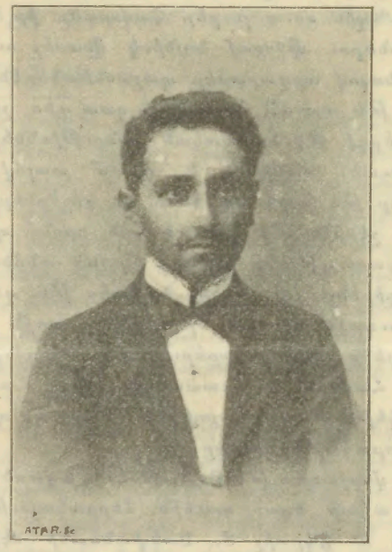

Մանուկ հասակից նա սիրեց ազատութիւնը և իր նահատակած ու կենդանի ընկերների հետ փարեց „Մահ կամ ազատութիւն“ նշանաբանին։

Նա ծնեց 1882 թուին, Ղարաբաղի Բռանի գիւղում։ Տասն տարեկան հասակում մտաւ Ղարաբաղի թեմական դպրոցը, ուր և աւարտեց իր դասընթացը 1900 թուին։ Տակաւին աշակերտ՝ նա սկսեց յաճախել յեղափոխական խմբակներ։ Իսկ 1900-ին փոխանակ կրթութիւնը շարունակելու, գնաց Բագու, զեկավարեց զանազան բանւորական խմբեր և քիչ յետոյ անցաւ Ղարսի շրջանը։

Այդտեղ նա երկար ժամանակ գիւղէ գիւղ ընկած՝ քարոզում էր յեղափոխութիւն։ Առաջին օրից իսկ՝ շրջանի հայ ժողովուրդը սիրեց նրան։ Իր անկեղծ զգացումներով, մաքուր ու շիտակ բնաւորութեամբ, ժողովրդի համար մեռնելու պատրաստակամութեամբ, քաղցր ու վշտառատ երգերով և շանթող ու ոգևորող խօսքերով՝ նա սիրուեց ժողովրդից, նրա փայփայած հարազատը դարձաւ։

Սակայն այդ դերը Մենակին չէր գոհացնում։ Նա ձգտում էր դէպի իր երազած վայրը, դէպի Սասունի ժայռոտ ու արիւնոտ լեռները։ Վրէժի զգացումը այրում էր նրա քնքոյշ սիրտը։ Երկար դիմադրել իր այդ զգացումին նա չկարողացաւ։ 1902 թուին երկու շաբաթով միայն այցելեց Սասունը։ Նորից վերադարձաւ Բասեն և ահա 1903-ի աշնանը երբ խոնի ձիաւոր խումբը մտաւ Բասեն, հակառակ ընկերների յորդորներին, շտապեց միանալ խմբին։ Այդտեղ նա գտաւ իր վերջին հանգիստը։ Բասենի հայ ժողովուրդը երկար չէր հաւատում նրա մահուան գոյժին։ Հազար ու մի լուրեր էին պտտում նրա մասին, հազար ու մի յոյսեր տածւում։ Եւ դեռ մինչև հիմա էլ ժողովուրդը հաւատում է, որ նա կենդանի է, որ այսօր չէ վաղը կը գտնայ իր սիրած զաւակը։ Բայց նա գնաց ընդմիշտ... Ո՞վ գիտէ, ուր է հանգչում այն սիրուն գլուխը, ուր է սաւառնում այն բանաստեղծ հոգին...

Սիրենք միշտ նրա սիրած գործը և դրանով վառ պահենք նրա յիշատակը։

ԹԻՐԹՈՆ

ՎԱԶՐԻԿ

Նէր Դեմանին

Ահեղ ու անհաւասար կռիւ էր Վանում։

Քենք ստիպուած եղանք բաժանուել իրարից. Վազգէնը իր ընկերներով մնաց Արարոց թաղում, իսկ ես մի քանի հոգով Այգեստան անցայ։

Հարկաւոր էր մի առ ժամանակ մեր հետքը կորցնել։ Երեք-չորս օրից ի վեր տեղաւորուել էինք ընդարձակ պարտիզի խորքում կծկուած մի փոքրիկ տան մէջ։ Ուշ աշուն էր ու ցուրտ. լայն փալասով ծածկուած քուրսին, թոնրի վրայ, տան կենտրօնում՝ հաճելի տեսք տուէր, ջերմութիւնը խիստ ախորժելի էր։ Քուրսու առաջ կուճուռած՝ նստած էր մօտ ութսունամեայ մի ծերունի, սպիտակ երկար միրուքով, որ ոլոր-ոլոր կախուած էր կրծքին. նրա թաւ ու երկար յօնքերի տակ խոր ընկած աչքերը անփայլ էին ու համարեա հանգած։ Գլուխը կրծքին քաշ՝ նա անդադար քաշում էր „տէր ողորմեայի“ սև հատիկները համաչափ չրխկոցով։ Ծերունու կողքին տեղ էր բռնել մի վեց-եօթ տարեկան երեխայ, հիւանդոտ ու գունատ, որ հանդարտ խաղում էր փոքրիկ, բրդոտ կատուի հետ, շոյելով նրա գլուխը, պոչը, թիկունքը։ Տաք ու փափուկ քուրսու վրայ կատուն մրմրում էր երջանիկ խաղաղութեամբ։

Տանտիկինը մի ջահիլ այրի էր, որի ամուսինը վաղուց մեզ հետ էր և մի քանի օր առաջ սպանուեց մի ընդհարման ժամանակ։ Գաղտնիքը ծածկել էինք ծերունուց, բայց ջահիլ կինը գիտէր։ Ջարդուած ու տխուր, նա այնուամենայնիւ առաւօտից երեկոյ ոտքի վրայ էր՝ մեր պէտքերը հոգալու և իր փոքրիկ տնտեսութիւնը վարելու համար։

Դրսում ցուրտ էր։

Պարկայ գիշերներից յետոյ պարտիզի ծառերի տերևները թափուել էին և դեղին սփռոցով պատել գետինը՝

Մերկ ճիւղերի վրայ դեռ երևում էին հատ-հատ տերևներ, որոնք ցուրտ հովի առաջ թրթռում էին մեղմիկ հեծեծանքով, ապա պոկուում, փրփռալով վար ընկնում՝ այլևս երբէք չբարձրանալու համար։

Վհատեցուցիչ ու անյոյս մի բան կար այդ մերկ ու լալկան ծառերի, այդ գունատ տերևների, նրանց օրհասական, խղճուկ խշշոցի մէջ. ամէնքը կարծես հաղիւ լսելի մրմունջով լուռ լալիս էին իրենց մահուան ցաւը գորշ հողի գրկում։

Նոյն մահը փշշացող օձերի պէս սողում էր նաև փողոցներում և անխտիր խայթում էր, ում կարող էր։

Մոլորուած գնդակները շաչում էին այս ու այն անկիւնից, ծառերի տակից, պատերի յետևից, շաչում էին և կեանքերը քաղում։

Կռիւ էր, փողոցից՝ փողոց, տնից՝ տուն։

Եւ ամէն անգամ, երբ լսւում էր դրսից մի հրացանի պայթիւն, ծերունին թողնում էր „տէր ողորմեան", բարձրացնում էր իր ալեզարդ գլուխը, մարած ու միշտ խոնաւ աչքերը երկինք էր ուղղում և մրմնջում.

— Քեռ կամքն ի տէր... մեղա՛, մեղա՛, ի քեզ տէր յուսացայ, մի ամաչեցից յաւիտեան, մեղա՛, մեղա՛"...

Միևնոյն ժամանակ լսւում էր հատ-հատ շների անկանոն ու այլանդակ ոռնոցը, և մայրն ու փոքրիկը նայում էին իրար լռութեամբ։

Փողոցներում անց ու դարձը խպառ դադարել էր. տղամարդի երևալը հաւասար էր պետական յանցանքի։ Հազիւ հազ ոևէ սրտոտ կին համարձակւում էր գլուխ դուրս հանել, տնից տուն անցնել։ Մեզ էլ ընկերներից լուր բերողը միշտ մի կին էր, բայց նա էլ դժբախտաբար չկար երկու օրից ի վեր. ես չգիտէի, թէ ո՞ւր է Վազգէնը. ի՞նչ է անում, քաղաքո՞ւմ է, թէ խ՞ոյս է տուել. անկարող էի նաև իմ անելիքը որոշել։

Անհանգստութիւնը թունաւոր գեռուն պէս կրծում էր հոգիս և ես աչքս չէի կարողանում դռնից հեռացնել։ Էլի մի օր անցաւ, երեկոն մօտ էր արդէն, և ոչ ոք չ'եկաւ։ Մտածում էի գիշերով դուրս ընկնել ինչ և պատահելու լինէր։

Այս կացութիւնն անտանելի էր։

Իմ մտքերն ընդհատեց դրան ճռռոցը. շէմքի վրայ յայտնուեց ութ-ինն տարեկան մի երեխայ։

— Վազգի՛կը, Վազգի՛կը... կոչեց քուրսուն առաջ նստած փոքրիկը, բաց թողեց կատուն ու մնաց բերանաբաց. ծերունին գլուխը չբարձրացրեց։

Դո՞ւն ես Վազգիկ, ասաց ջահիլ կինը անտարբերութեամբ, արի տաքացի, տղա՛ս։

Ես դժգոհ էի. սպասում էի մեր բաներին և յայտնեց այս երեխան. ակամայ դժկամակութեան մի հայեացք նետեցի վրան։ Ներս մտնողի փոյթը չէր. նա մի վարկեան կանգ առաւ դրան առաջ, ուշադրութեամբ մեզ նայեց, ապա համարձակ քայլերով առաջ անցաւ տեղ բռնեց քուրսու առաջ։

Մտքերս դարձան Վազգիկի շուրջը. այս երեխայի և մեր մէջ մի նմանութիւն կար, նոյն անհանգիստ, արկածալից կեանքը, նոյն կռիւները միայն երեխայական չափով։

Ո՞վ չէր ճանաչում Վազգիկին. նա յայտնի էր ամբողջ Այգեստանում։

Գունատ այտեր ունէր ու հաստ շրթունքներ, որ նա սղմած էր պահում իրար վրայ, երբ սաստիկ գայրացած էր կամ երբ մի չարաճճի միտք ունէր գլխում։ Սև աչքերի վրայ խիստ վար քաշ ընկած յօնքերը նրա հայեացքը դարձնում էին խորամանկ ու քինոտ։ Թւում էր, թէ Վազգիկը միշտ մի չար բան է մտմտում, կամ միշտ ոխ ունի մէկի դէմ։ Նրա վերին շրթունքը շարունակ թաց էր և Վազգիկը ստիպւած էր թեւով յաճախակի սրբել, կամ փնչացնելով վեր քաշել քիթը։

Ես նրան շատ էի տեսել Այգեստանի փողոցներում և սովորաբար միշտ հեհիհ, քրտնաթոր վազելիս, երբեմն ճանկուած երեսով, պատառոտած զգեստներով, մերթ գլխաբաց, յաճախ ոտաբոբիկ։ Երբ Վազգիկը այդպէս վազում էր, հաստատ կարելի էր ասել, որ կամ հասակաւոր մէկը հալածում է նրան, կամ ինքն է ընկել մի ուրիշի յետևից։

Նա մշտական պայքարի, անվերջ կռիւների մէջ էր։

Եւ բոլոր այդ կռիւների, բոլոր հալածանքների պատճառը միշտ ինքն էր, Վազգիկը։ Ոչ ոք քարերով նրա պէս շիշտակի չէր հարւածում կատուներին, շներին, հաւերին, փողոցների պատից քաշ ընկած խնձորենիների պտուղներին։

Եւ ամէն մի ձգւած քարից ծագում էր մի կռիւ, մի ծեծ, մի հալածանք։ Ահա թէ ինչո՞ւ Վազգիկն ստիպւած էր անդադար վազել կամ ապատւելու, կամ իր կրած ոևէ վիրաւորանքի համար վրէժխնդիր լինելու համար։ Անթիւ անգամ նա ծեծ էր կերել ուրիշներից, և նոյնքան ծեծ տւել։ Երեսի վրայ էլ տեղ չկար, որ ճանկուած չլինէր, շրթունքներն ու յօնքերը քարերով պատառոտւել էին ու սպիացել, և Վազգիկը շարունակում էր իր արկածալից կեանքը և գոհ էր։

Եթէ ոևէ չարաճճի խաղի համար նրան վիրաւորում էր մի հասակաւոր, Վազգիկը հատուցանում էր իր ուժեղ թշնամու փոքրահասակ եղբօրը կամ որդուն։

Վազգիկը ներել չգիտէր. օրերով ըն շարաթներով կըսպասէր, մինչև հանդիպէր այդ փոքրիկներից մէկնուս մէկին։ Բռնում էր առաջները փողոցում և հատուցանում էր ճիշդ նոյն չափով՝ ինչ չափով ինքն էր ստացել, մի ապտակ, կամ մի բռունցք, ո՛չ աւել, ո՛չ պակաս։ Վրէժխնդրութեան մէջ սա նրա անխախտ սկզբունքն էր։ Հարւածում էր, և իր զոհի առաջին ճիչի հետ՝ նետի պէս առաջ էր ձգւում անյայտանալու համար։

Վազգիկը այծեամի պէս վազել գիտէր և նա միշտ վազում էր...

Եւ ոչ ոք նրա պէս չէր ճանաչում Այգեստանի բոլոր ծակուծուկը, բոլոր անկիւնները, ուր կարելի էր ապաստանել, պատերի այն ցածրիկ մասերը, որտեղից հնարաւոր էր ներս ընկնել պարտէզները, առանց ձեռք ու ոտքը փշրելու։ Նա շատ լաւ ճանաչում էր մանաւանդ այն խուլ, ոլորապտոյտ ու մթին շաւիղները, որոնցով կարելի էր խոյս տալ առանց նկատւելու։ Կամուրջներ գիտէր, որոնց տակ կարող էր ամբողջ օրով թագնւել, եթէ հարկ լինէր։

Վանի գաւառաշն էր Վազգիկը։

Եթէ հայ երեխաները նրանից ակնածում էին ու դողում, թիւրք լամուկները նրան ատում էին և սոսկում նրա ներկայութիւնից, որովհետև Վազգիկը տանել չէր կարող, երբ տեսնէր թիւրքին հայի ծեծելիս։ Վերջին դէպքում նա սովորաբար միանում էր նոյնիսկ իր թշնամի հայի հետ հարւածում ընդհանուր թշնամուն։

Այսպէս էր ահա այն երեխան, որ ներս ընկաւ մեզ մօտ։ Ես հաւատացած էի, որ չնայելով քաղաքի այս դժոխային վիճակին նա դարձեալ հնար է գտել մէկին

ծեծել և ապաստանել է այստեղ մինչև մութն ընկնի։

Նա ո՞ւր չէր մտնում...

— Վազրիկ էլի ո՞ւմն ես ծեծել, հարցրի ես ժպտալով, որ խօսակցութեան մէջ մտնեմ և մի կերպ ժամանակս սպանեմ։ Պատասխանի փոխարէն, նա ինձ նայեց խոժոռ աչքերով և քիթը վեր քաշեց ուժգին փնչացնելով։

Վազրիկը պատասխանելու ցանկութիւն չունէր։

Համակերպուեցի և անձնատուր եղայ իմ ծանր մտքերին։ Չէի նայում քուրսու կողմը, ուր չրխկում էր ծերունու „տէր ողորմեա"ն, և ուր երկու փոքրիկները քաշքշում էին իրար ու բարձրաձայն քրքջում։ Դրսից դարձեալ մերթ ընդ մերթ լսւում էին հրացանների ձայներ, ծերը ամէն անգամ կրկնում էր իր սաղմոսը, շները ոռնում էին հրեշաւոր ու մահասարսուռ ելևէջներով։ Երեխաները շարունակում էին խաղալ, ըստ երևոյթին մոռացած շրջապատի բոլոր սարսափը։ Ես նայում՝ էի նրանց և մտքիս մէջ կրկնում՝ „Երանի՜ քեզ մանկութիւն"։ Խաղի ընթացքում յանկարծ փոքրիկ երեխայի ձեռքը թափով դիպաւ Վազրիկի կրծքին.

— Մ՚անե՛, մ՚անե՛... Ճչաց Վազրիկը կատաղած։ Ես մեացի զարմացած, նրա ձայնի մէջ կար խորին զայրոյթի ու սպառնալիքի շեշտ։ Ընկերը վախեցած՝ ձեռքը յետ քաշեց օձից խայթուածի պէս, կծկուեց ու խեղճացաւ, մինչդեռ Վազրիկը շրթունքներն իրար վրայ սղմած՝ նայում էր նրան չար, անողորմ հայեացքով։ Թւում էր, թէ Վազրիկը կրծքի վրայ մի վէրք ունէր, մի ցաւոտ վէրք, որին ընկերը դիպաւ անզգուշութեամբ ու կսկծացրեց։

Նոյն վայրկենին կատուն վերստին թռաւ քուրսու վրայ. երկու երեխաները մէկէն ձեռքերնին մեկնեցին դէպի կենդանու փափուկ մորթին և սկսեցին քաշքշել։ Կատուն դժգոհեց, ճչաց ու փախաւ, երեխաները ծիծաղեցին բարձրաձայն և մոռացան անախորժ միջադէպը։ Վերստին սկսուեց խաղը, վերստին նրանք քաշքշեցին իրար և յանկարծ էլի մի անգամ լսւեց Վազրիկի ձայնը՝

— Մ՚անե՛, մ՚անե՛ կ՚ասեմ...

Նայեցի. այս անգամ Վազրիկը սարսափելի էր. նա ատամները կրճտում էր, բռունցքները սղմել էր կատաղաբար, իսկ աչքերից թոյն էր կաթում։ Շշկլուած ու երկիւղից ոչնչացած ընկերը խոհեմութիւն համարեց քաշուել քուրսու միւս ծայրը. անգամ մեր ներկայութեամբ նա վախենում էր Վազրիկից։

Երեխաների խաղն էլ չվերսկսուեց. գլուխները քաշ ձգած՝ նրանք իրար էին նայում գաղտագողի կերպով և լուռ էին։ Կատուն այժմ համարձակ բարձրացաւ քուրսու վրայ, տեղաւորուեց իր ուզածի պէս և հանդարտ մրոմրռում էր։ Ծերունին վաղուց հետէ նիրհում էր նստած տեղում և նրա „տէր ողորմեայի" ձայնը դադարել էր։ Տանտիկինը գլուխը քաշ ձգած՝ հանդարտ կարկատում էր մի հնոտի, մերթ ընդ մերթ կրկնելով՝ „խախմիտ կացէ՛ք, տղէկներ"։ Ես նկատեցի, որ Վազրիկը մի քանի անգամ լուսամուտին նայեց. ըստ երևոյթին նա անհանգիստ էր։ Երեկոն վրայ հասաւ. առաջին ստուերները կախուեցին և տունը կամաց-կամաց մթնեց։ Տանտիկինը կարը ցած թողեց, վերկացաւ ճրագ վառելու. լամպը դատարկ էր, վերցրեց, գնաց ներքնատուն նաւթ ածելու։ Որդին հետևեց նրան, Վազրիկից նա խոյս էր տալիս, թէկուզ մի քանի րոպէով։

Նոյն վայրկենին Վազրիկը գող կատուի պէս շուրջը նայեց, տեսաւ խոժոռացող ծերունուն, թռաւ տեղից շտապով, վազեց դէպի ինձ, ծունկ չոքեց առաջս և կուրծքը դէմ տալով՝ փսփսաց.

— Քակի՛ր, էսա տեղ բան կայ։

Հասկացայ. սիրտս թունդ և հիացմունքով լի դէպի այս փոքրիկ զինուորը, դողդոջուն ձեռներով քանդեցի նրա կոճակները և կրծքի վրայից դուրս հանեցի նամակներ, „Դրօշակ" և այլ կարևոր թղթեր։

— Վազգէնը տուեց, կրկին փսփսաց նա, սուրբ աչքերը վրաս յառած։

Վազգէնի բանբերն էր թափառական, արկածախնդիր Վազրիկը։

Սքանչելի՜ մանուկ։

Աչքերս յուզմունքի արցունքով լցուեցին. գրկեցի նրա փոքրիկ անհանգիստ գլուխը, սղմեցի կրծքիս և պինդ, պինդ համբուրեցի։ Ահա թէ ինչո՞ւ այս կայտառ, կենդանի երեխան ժամերով ինքն իրեն գատապարտել էր նստել քուրսու առաջ, սովորութեան հակառակ յանձն էր առել խաղալ մի հիւանդ, թոյլ երեխայի հետ, ահա, թէ ինչո՞ւ էր զայրանում, երբ ընկերը դիպաւ նրա կրծքին ուր նա կրում էր բոլոր ցաւերից ամենաուիրականը, յեղափոխական փրկարար ու վսեմ գաղտնիքը։ Նրան պատուիրել էին թղթերը յանձնել ինձ, երբ տանը մեզանից դուրս ոչ ոք չէր լինի։ Եւ նա սպասում էր համբերութեամբ։

Տանտիկինը ներս եկաւ։

— Վազրիկ գնո՞ւմ ես։

Հա՛, ի հարկէ, նա գնում էր. նա արդէն դրան առաջն էր. պատասխան անգամ չտուեց, բացեց դուռը և դուրս ընկաւ, կորաւ խաւարի մէջ։

Ա՜յն դուրսը... ցուրտ էր, մռայլ ու ահաւոր։ Հրացանների ձայները սաստկացան. շներն աւելի ոռնալ սկսեցին. ծերունին ընդոստ վեր ցատկեց քնից և երեսը խաչակնքեց։

Վազրիկը գնա՜ց... այն արիասիրտ, գիւթական մանուկը, որ ոչնչից չէր վախենում։

Վազգէնը գրում էր ինձ, որ չշարժուեմ իմ թագըստոցից և սպասեմ իր յաջորդ նամակներին։ Եւ այնուհետև նամակները գալիս էին կանոնաւորապէս Վազրիկի ձեռքով. փոքրիկ բանբերը ամենայն օր, նոյն ժամերին, նոյն ձևով ներս էր մտնում, կուրծքը միշտ խնամքով կոճկած, միշտ զգոյշ ու լուրջ։ Տանեցիներից մենք գաղտնիք չունէինք, բայց Վազրիկը մինչև վերջ յամառում էր իր ծայրայեղ զգուշութեան մէջ և նրանց ներկայութեամբ չէր համաձայնում կուրծքը բանալ։ Նրա այդ սիրուն քմահաճոյքը կատարած լինելու համար իմ խնդրով տանտիկինը իր փոքրիկի հետ ոևէ պատրուակով դուրս էր գնում, հենց որ Վազրիկը յայտնւում էր։ Ծերունին շատ լաւ չէր տեսնում, այդ գիտէր Վազրիկը և նրանից չէր քաշւում. իրեն բոլորովին ապահով զգալով՝ նա շտապով մօտենում էր ինձ, չոքում էր առաջս և կամացուկ կրկնում էր իր սովորական նախադասութիւնը, ցոյց տալով կուրծքը։

— Քակի՛ր, էսա տեղ բան կայ։

Թղթերը հանում էի և նա կրկին անյայտանում էր, կրծքի վրայ փոխադարձապէս տանելով իմ նամակները Վազգէնին ուղղած։

Եւ մի երեկոյ նա սովորականից շատ ուշացաւ։ Մութն ընկաւ, ճրագը վառուեց, բայց Վազրիկը չկար դեռ ևս։ Ամենքս էլ լուռ էինք և անհանգիստ, մենք այնպէս սովորել էինք նրան տեսնել որոշ ժամերին։ Խրճիթը իր

մութ ստվերներով այդ երեկոյ մեզ ճնշում էր։ Լռութեան մէջ անախորժ էր հնչում Նոյնիսկ ողորմելի կատուի սովորական մռռոցը և ծերունու „տէր ողորմեայի“ ջրընկոցը։ Սիրտս լի էր մութ թախիծով և ես սկսեցի անդադար քայլել յետ ու առաջ։ Դեռ երբէք դրսի խաւարը այս աստիճան խեղդող, այս աստիճան ահաւոր չէր թւացել ինձ. կարծես մի մութ ու սև բան, դանդաղ, հրեշաւոր գալարումներով օղակ-օղակ պտտում էր մեր շուրջը թանձր խաւարի հետ, սպառնալով խեղդել, ոչնչացնել մեզ։

Հոգիս ցաւում էր անորոշ ու սև կասկածներից։

Յանկարծ մի ուժգին պայթիւն լսեց հէնց մեր փողոցում։ Ամէնքս վեր թռանք, խլեցինք հրացաններս, ականջներս ձայնին պահելով։ Եւ նոյն վայրկենին դուռը շրխկոցով բացւեց և ներս ընկաւ Վազրիկը գունատ, աչքերը չռած, դէմքի վրայ անհնարին ցաւի կնիք, շրթունքները իրար սղմած՝ ասես չճչալու համար։ Առանց ներկայ եղողների վրայ ուշք դարձնելու, և մոռացած իր սովորական զգուշութիւնը, նա ուղիղ դէպի ինձ վազեց, ծնկների վրայ ընկաւ և հևալով ու նեղած շշնջաց.

— Քակի՛ր, էսա տեղ բան կայ։

Մինչև ես ձեռքս կ'երկարէի դէպի կուրծքը, նա անկարող եղաւ չոքած մնալ, և ընկաւ թիկունքի վրայ, աչքերը կիսախուփ, դէմքը գունատ, ինչպէս մեռել։ Շտապեցի բաց անել կուրծքը։

— Մ'անե՛... մ'անե՛, մ'ան... հեծեծացին նրա շրթունքները։

Վազրիկի կուրծքը այս անգամ իրօք ցաւում էր, այնտեղ մի չար գնդակ էր նստած։ Կրծքի վրայից զգուշութեամբ հանեցի ծակոտած ու արիւնոտ թղթերը, և նրանց տակ բացւեց լայն վէրքը, որից ծորում էր արիւնը։

Էլի երկու փոքրիկ ցնցում, մի թեթև խռխռոց և նա իսպառ լռեց, այն սքանչելի մանուկը։ Վազրիկը իր վերջին շունչը փչեց։

Ծերունին հասկացաւ, ոտքի կանգնեց իր տեղից, բայց ընկաւ, և ծնկների վրայ սողալով մօտեցաւ փոքրիկ նահատակին, մի ձեռքով նրա աչքերը փակեց և միւսով շօշափեց, գտաւ վէրքը, ապա խռպոտ ձայնով հեկեկաց ծերի սպանիչ արցունքով. տանտիկինը սարսափած՝ իր փոքրիկին գրկեց, կարծես մի մութ վտանգից ազատելու համար և նոյնպէս հեծկլտաց։ Երկու հրացան բերինք, խաչաձև դրինք նահատակի կրծքին և գլուխներս բանալով՝ ծունկ չոքեցինք նուիրական դիակի առաջ։ Ճրագի լոյսը պլպլում էր մեղմիւ, մեր ստուերները խաղում էին մեռելի շուրջը ոգիների պէս, և մենք կատարում էինք հսկումներից վերջադրոյը։

Յանկարծ ծերունին ոտքի կանգնեց իր չորացած հասակի ամբողջ բարձրութեամբ, կարծես երկնքին աւելի մօտ լինելու համար, արիւնոտ ձեռքերը տարածեց դէպի վեր, դողդոջուն ձայնով բացականչեց.

— Տէ՛ր, տ՛էր, քո զաւակի արիւնը համարիր... Փրկութեան արիւն... տե՛ս, ի՞նչ մաքուր է, ի՞նչ կարմիր...

Մեր միահամուռ և ուժգին հեծկլտոցը խլացրեց ծերունու ձայնը. նա ծնկների վրայ ընկաւ նորէն դիակի առաջ։ Նոյն վայրկենին դրսում նոր հրացաններ որոտացին, մենք շրջապատւած էինք։ Զէնքերնիս խլեցինք և դուրս ընկանք խաւարի մէջ։

Բոլոր Վազրիկների անբիծ արեան սիրուն՝ կռիւ էր պէտք։

Եւ կռիւն սկսւեց...

ՂԱՐԻԲ

ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ

(ՀԱՄԱՌՕՏԱԾ „ԴՐՕՇԱԿ“Ի ՅՈՒՆԻՍԻՍԻ ԵՒ ՓԵՏՐՈՒԱՐԻ ՑԱՒԵԼԻԱԾՆԵՐԻՑ)

ԳԱՊՕՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Պետերբուրգի վերջին շարժման յայտնի ղեկավար Գէորգի Գապօնը՝ նախկին քահանայ, ուղարկել է մեզ հետեւեալ նամակը, „Դրօշակի“ մէջ հրատարակելու համար, որը եւ շտապում ենք կատարել մեծ սիրով, խորապէս հաւատացեալ նրա բովանդակութեան եւ հաւակիր նրա կոչին։

Յունուարեան արիւնահեղ օրերը Պետերբուրգում և մնացած Ռուսաստանում՝ դէմ առ դէմ կանգնեցրին ճնշւած բանւորական դասակարգը և միահեծան ռէժիմը՝ որի գլուխն է արիւնարբու ցարը։ Ռուսական մեծ յեղափոխութիւնը սկսւեց։ Բոլոր նրանք, որոնց համար իսկապէս թանկ է ժողովրդական ազատութիւնը, պիտի յաղթեն կամ պիտի մեռնեն։ Գիտակից՝ պատմական արդի մոմէնտի կարևորութեան, լինելով, իրերի այժմեան դրութեան մէջ, ամէնից առաջ՝ յեղափոխական և գործի մարդ, ես հրաւէր եմ կարդում Ռուսաստանի սոցիալիստական բոլոր կուսակցութիւններին՝ անմիջապէս յարաբերութեան մէջ մտնել միմեանց հետ և ձեռնարկել զինւած ապստամբութեան գործին՝ ընդդէմ ցարիզմի։ Ամէն մի կուսակցութիւն պէտք է սպառազինի իր բոլոր ուժերը։ Ռազմային գործնական յատակագիծը բոլորի համար ընդհանուր պէտք է լինի։ Ռումբ և դինամիտ, տէռոր՝ անհատական և խմբային։ Մերձաւոր նպատակը—միապետութեան տապալում և ժամանակաւոր յեղափոխական կառավարութիւն, որը անմիջապէս ներում կը յայտարարէ քաղաքական և կրօնական ազատութեան բոլոր մարտնչողներին, իսկոյն և եթ կը զինէ ժողովուրդը և կը գումարէ հիմնադրական ժողով՝ ընդհանուր, հաւասար, գաղտնի և ընտրողական ձայնատուութեամբ։

Դէպի՞ գործ, ընկերներ։ Յառա՞ջ, դէպի կռիւ։ Կրկնենք Պետերբուրգի բանւորների յունուար 9-ի նշանաբանը—ազատութիւն կամ մահ։ Ներկայ րոպէներին՝ ամէն մի ձգձգում և շփոթանք՝ ոճիր է այն ժողովրդի հանդէպ, որի շահերն էք պաշտպանում դուք։ Նուիրելով իմ բոլոր ուժերը այն ժողովրդի գործին, որի ծոցից ես ինքս դուրս եմ եկել (գիւղացու որդի), անդարձօրէն կապելով իմ վիճակը այն պայքարի հետ, որ մղում է բանւոր դասակարգը ճնշողների

և ճարստահարողների դէմ, եւ բնականաբար իր ամբողջ սրտով և հոգով կը լինեն նրանց շարքերում, որոնք կըզբաղեն պրօլետարիատը և աշխատաւոր ամբողջ մասսան կապիտալիստական ճնշումից և քաղաքական ստըրկութիւնից ազատելու իրական գործով:

ԳԷՈՐԳԻ ԳԱՊՕՆ

17 փետր. 1905

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Պետերբուրգ, 20 յունւարի

Գործադուլին մասնակցող բանւորական բոլոր խմբերը պատրաստել են մի խնդրագիր՝ ուղղած կայսրին, որով պահանջում են՝ վերջ տալ անարդար ճնշումներին, ազգաբնակութեան վրայ ծանրացած թշւառութեան, ինչպէս և կապիտալիստների հարստահարութեան: Բանւորների գլխաւոր պահանջները հետեւեալներն են՝ 1. Անհատի ապահովութեան երաշխաւորութիւն: 2. Խօսքի ազատութիւն, համախմբւելու իրաւունք, խղճի ազատութիւն: 3. Պարտադիր ուսում՝ պետութեան ծախքով: 4. Ժողովրդական ներկայացուցչութիւն, գաղտնի ընտրողութեամբ: 5. Մինիստրների պատասխանատւութիւն: 6. Հարկային սիստէմի հիմնական բարելաւում: Խնդրագիրը յատկապէս բանւորների համար պահանջում է՝ 8 ժամեայ աշխատանք և բանւորների ապահովագրութիւն:

Պետերբուրգ, 20 յունւարի

Գործադուլը և յուզմունքը արագօրէն տարածւում են: Սօն, Գալլէ, Կոլեքկին և այլ շատ գործարաններ փակւեցին: Մտաւորական շրջանները մասն ունեն շարժման մէջ: Լուր կայ, որ 100 հազար բանւորներ պատրաստւում են մի ցոյց՝ պալատի դիմաց. բանւորական մի ուղերձ՝ ուղղած թագաւորին, վերջանում է այս խօսքերով. „Խղճացիր մեզ, թող որ ապրենք, եթէ դու մեզ պահես այժմեան վիճակի մէջ, մենք գերադասում ենք մեռնել“: Հաստատւում է, որ Ջրօրհնէքի օրը Ձմերային պալատի վրայ թնդանօթ արձակելը քաղաքական բնոյթ ունի:

Պետերբուրգ, 22 յունւարի

Առաւօտեան 10 ժամին, 15 հազար բանւոր, ահագին խումբ կազմած, շարժւեցին դէպի քաղաքի կենտրոնը, սակայն ահագին զօրախումբը՝ հանդէպ դուրս գալով, փորձեց արգելել: Կօզակների մի վաշտ, սրերը քաշած, յարձակւում գործեց: Բանւորները փոքրիկ խմբերով շարունակում են գնալ դէպի կենտրոնական կէտերը: Տների դռները փակ են: Շատ տներում, ներքին յարկի պատուհանները տախտակով ամրացրած են: Շարժումը ապստամբական կերպարանք է առնում: Մի քանի թաղերում երթևեկութիւն չկայ այլևս: Կամուրջները բռնւած են զօրքով: Ցերեկւայ 12 ժամին Ձմերային պալատը տանող գլխաւոր անցքերը ամբողջապէս բռնւած էին: Ալեքսանդրեան այգու մօտ զօրքը բանւորական խմբի առաջը կտրեց: Գապօնը, երկու հոգևորականների ուղեկցութեամբ, երեւաց պալատական հրապարակի վրայ, որը բանւորների ժամադրավայրն էր նշանակւած ժամը 2-ին: Շարքերը ստւարանում են: Կէսօրից 50 րոպէ անցած՝ զօրքը հրաման ստացաւ առաջ քայլել: Հեծելազօրքը սրերով յարձակւում գործեց մօտ 10 հազար ամբոխի վրայ: Շատ վիրաւորներ կան: Սուվորովի հրապարակի վրայ զօրքը երեք անգամ հրացան արձակեց դէպի բանւորները: Դարձեալ բաւականաչափ վիրաւորներ: Ամբոխի գրգռումն ահագին է: Ուղիղ ժամը 2-ին, ահագին բազմութիւնը շարժւեց դէպի Ձմերային պալատը՝ ներս խուժելու և ուղերձ տալու մտադրութեամբ: Զօրքը հրացանի բռնեց առաջին կարգերը: 150 հոգի սպանւած, բազմաթիւ վիրաւորներ: Սրան հետևեց խոշոր ընդհարում զօրքի և բանւորների միջև: Կէս ժամ յետոյ ամբոխը քշւեց հրապարակից, և զօրքը շարունակում էր հալածել անզէն խուժանը, անգութ խստութեամբ: Արիւն և դիակներ շատ փողոցներում: Ամբոխը թշնամական ցոյցեր է անում օֆիցէրների դէմ: Բանւորները վճռել են դիմադրութիւն ցոյց տալ Վասիլևսկի-Օստրովում, ուր բարրիկադներ են շինած մի քանի կէտերում: Վիրաւորները աւելի շատ են, քան կարծում էին: Գապօնին նոյնպէս վիրաւորւած է: Լուր է պտտւում, որ սպանւածների թիւը 2 հազարից անցնում է: Զօրքը կոտորած է անում:

Պարիզ, 23 յունւարի

Ցարը Ձմերային պալատումը չէ և շարժման սկզբին արդէն փախել էր Ցարսկօէ-Սէլօ: Լուր եկաւ, որ կիրակի երեկոյեան ցարը այնտեղից էլ փախուստ տւեց: Կարծում են, որ կայսրը և կայսրուհին իրենց երեխաներով վճռել են հեռանալ Պետերբուրգից, յեղափոխական փոթորիկներից ազատ մնալու համար: Կարծողներ կան, որ Նիկօլայ Բ. կ'ապաստանի Լիվադիա, կամ գուցէ և փախչի արտասահման: Մի քանի թղթակիցներ պնդում են, որ սպանւածների թիւը 2,500 է, իսկ վիրաւորւածներինը 8 հազարից աւելի: Պաշտօնական շրջաններում թագցնում են իրողութիւնը և ուզում են հաւատացնել, որ սպանւածների թիւը 500-ից չէ անցնում:

Պետերբուրգ, 23 յունւարի

Սրտաճմլիկ են տեսարանները: Կանայք և երեխաներ ողբում են իրենց նահատակ ամուսիններն ու ծնողները: Անթիւ տների մէջ տիրում է սուգ: Հասարակութիւնը միաբերան յանդիմանում է կառավարութիւնը, որ շնորհիւ իր անընդունակութեան և բիրտութեան, խաղաղ ցոյցը դարձրեց ապստամբութիւն և ապա կոտորած: „Կորչի՛ միապետութիւնը, կորչի՛ պատերազմը“, հնչում է ամէն կողմից: Այսօրւան օրը մի անկում է կառավարութեան և զօրքի համար: Շատ տեղ զինւորները հրացանի բռնեցին ժողովրդին՝ առանց նախօրօք զգուշացնելու: Ֆրանսիական դեսպանատան առջև մի խումբ անցորդներ՝ կանգնեցրին մի օգոստափառ անձնաւորութեան կառքը, գոչելով. „Մարդասպան, ծունկ չոքիր և ներողութիւն խնդրիր“: Օգոստափառ անձը հազիւ կարողացաւ փախուստ տալ, երեսի թուքը սրբելով: Մեծ իշխանները փախել են մայրաքաղաքից և ապաստանել Ցարսկօէ-Սէլօ: Պալատական շրջաններում երկիւղն ու ահը անսահման է:

Պարիզ, 24 յունւարի

„Ստանդարտ“ նաւը պատրաստ կանգնած է ցարին և իր ընտանիքին, հարկաւոր դէպքում, Կոպէնհագէն փոխադրելու համար: Պետերբուրգում չգիտեն թէ իսկապէս որտեղ է գտնւում կամ ո՞ւր է թագնւած Նիկօլայ Բ.: Մի քանի օր պալատից պալատ թափառելուց յետոյ՝ թագաւորը այսօր առաւօտեան աննկատելի կերպով մեկնեց Ցարսկօէ Սէլօյից: Ասում են, որ մտադիր էր ապաստանել Պետերհօֆ, բայց մայրը խորհուրդ տւեց գնալ Գատչինօ: Յեղափոխական շրջաններում՝ Գատչինօ փախչելը համեմատում են Լուի XVI-ի Վարէն փախչելու հետ:

Բեռլին, 26 յունուարի

Պետերբուրգի քաղաքային խորհուրդը վճռեց 25 հազար ռուբլի յատկացնել զոհերի ընտանիքներին։ Դա համարւում է յանդիմանութիւն կառավարութեան հասցէին։ — Յուզմունքը այժմ բանւորներից և ամբոխից անցել է այլ շրջաններ։ Պրոֆէսօրների, գրողների, ինչպէս և փաստաբանական շրջաններում դժգոհութիւնը ծայրայեղ է։ Նոյնիսկ կառավարական շատ պաշտօնեաներ բացարձակ տրտունջ են յայտնում կատարւող բռնութիւնների դէմ։

Լոնդոն, 27 յունուարի

Գեներալ Տրէպովի նշանակումը՝ իբրև Պետերբուրգի քաղաքապետ, բացարձակ իրաւունքով, ծանր տպաւորութիւն թողեց։ Նա համարւում է ընդունակ վերսկսելու Պլէվէի արարքները։ Տրէպով՝ մեծ-իշխանների պաշտպանեալն է և լիազօրութիւն է ստացել՝ ամէն ինչ անել՝ թագաւորական տունը փրկելու համար։ Հաստատւած Ձմերային պալատի մէջ՝ նա փոքրիկ-ցար է մայրաքաղաքի համար։ Ներքին գործերի մինիստրի իրաւունքները՝ խլւած և նրան են տրւած։ Տրէպով յայտարարեց, որ ոչ մի միջոցի առաջ կանգ չի առնի։ Արդէն մի քանի հազար ձերբակալութիւններ կատարւեցին։ Բռնւած են յայտնի գրողներ, որոնց թւում Գօրկի և Աննենսկի, պրոֆէսօրներ, իմիջի այլոց՝ Կարէեվ, Հեսսեն։ Մայրաքաղաքից աքսորւեցին շատերը։ Նոյնիսկ բարձր հասարակութեան մէջ սարսափ է տիրում։ Տրէպովի շնորհիւ՝ իշխան Սվեատոպոլկ Միրսկու դէմ նկատւում է մեծ թշնամութիւն։ Պալատական շրջանների կարծիքով՝ այս բոլորը Միրսկու ազատամիտ քաղաքականութեան արդիւնքն է։ Մեծ-իշխանների խումբը ամէն միջոց գործ է դնում, որպէս զի ոևէ զիջումն չ'անւի ժողովրդական պահանջներին։ Որոնում են ներքին գործերի նոր մինիստր՝ Պլէվէի ոգով։ Մեծ-իշխան Վլադիմիր սպառնացել է պալատական յեղափոխութիւն անել, եթէ Նիկոլայ Բ. թեքւի ազատամիտ ծրագիրների կողմը։

Պարիզ, 27 յունուարի

Մոսկվայի մէջ ոստիկանութիւնը կպցրեց պատերին ազդեր, որոնց մէջ ասւած է, թէ ներկայ խռովութիւնները առաջ են բերել անգլիական գործակալները, եապօնական փողերով։ Այդ զրպարտութեան նպատակն է գրգռել ռուս ամբոխը և դարձնել նրա ուշադրութիւնը դէպի այլ կողմ։ Նոյնպիսի թղթեր կպցրած են մի քանի այլ քաղաքներում։ Վարշավայում անգլիական փոխ-հիւպատոսը վիրաւորւեց մի զինւորի ձեռքով։ Անգլիական արտաքին գործերի մինիստր Լորդ Լանսդաուն հեռագրով, ուղղած իրենց դեսպանին՝ Պետերբուրգ, բողոքեց ռուսաց կառավարութեան այս անօրինակ վարմունքի դէմ։ Դեսպանը այդ հեռագիրը յանձնեց Պետերբուրգի կառավարութեան, աւելացնելով մի քանի սպառնալիքներ։ Պետերբուրգից կարգադրութիւն ուղարկւեց գաւառները՝ ոչնչացնել այդ տեսակ ծանուցումները։ Դրա հետ միասին ռուսաց արտաքին գործերի մինիստրութիւնը լուր է տարածում, որ ռուսաց յեղափոխական, ազատամիտ և սօցիալիստական կուսակցութիւնները ստացել են եապօնական կառավարութիւնից 18 միլիօն, ներքին խռովութիւններ առաջ բերելու համար։ Հասարակութիւնը այդ լուրերին կարևորութիւն չի ընծայում։

Հելսինգֆօրս, 27 յունուարի

Չորեքշաբթի երեկոյեան, 5,000 բանւորներ մի ցոյց կազմակերպեցին։ Ոստիկանութիւնը յարձակում գործեց։ Շատ վիրաւորւածներ կան։

Սարատով, 30 յունուարի

Շաբաթ օր, Սարատովի գիմնազիայի և ռէալական դպրոցի աշակերտները հրաժարւեցին ներկայ լինել դասերին։ Եւ երբ նրանք հեռանում էին դպրոցից, կօզակները նրանց շրջապատեցին և սկսեցին մտրակներով ծեծել։ Քաղաքացիները անմիջապէս ժողով գումարեցին և բողոքեցին նահանգապետին՝ պահանջելով, որ աւելի մարդավարի կերպով վարւեն երեխաների հետ։

Կրակով, 4 փետրուարի

Արիւնահեղ կռիւներ ռուսական Լեհաստանում։ Լեհական շարժումը միանգամայն տարբեր է Պետերբուրգի ու Մոսկւայի անցքերից.—Նա կազմակերպւած է Լեհ Սոց. Կուսակցութեան ձեռքով և կրում է զուտ քաղաքական բնաւորութիւն։ Բացի այդ՝ լեհերը ցոյց են տալիս յաճախ զինւած դիմադրութիւն։ Շարժման անմիջական նպատակն է՝ ձեռք բերել լեհական պարլամենտ՝ ընտրւած ընդհանուր, հաւասար ձայնատւութեամբ։ Ընդհանուր, համատարած գործադուլ է. հասարակական բոլոր հիմնարկութիւնները փակւել են։ Հաղորդակցութիւնը դադարել է։ Բանւորները աւերումներ են գործում։ Համալսարանում ևս ընդհանուր „գործադուլ“ է,—ուսանողները միաբերան պահանջում են լեհական լեզւի ներմուծումը։ Ցոյցերն ու ընդհարումները յաջորդում են իրար Վարշաւա, Ռադօմ, Լօձ և ուրիշ կենտրոններում. հարիւր հազարաւոր պրոլետարիատը ոտքի է կանգնել. սպանւածների և վիրաւորների թիւը արդէն հաշւում են հարիւրներով։

Հելսինգֆօրս, 6 փետրուարի

Այսօր սպայի զգեստ հագած մի մարդ սպանութեան փորձ արեց Ֆինլանդական Սենատի պրօկուրօր՝ Ջօնսօնի վրայ, վերջինիս բնակարանում։ Պրօկուրօրը անմիջապէս մեռաւ։ Նրա որդին ևս վիրաւորւեց։

8 փետրուարի

Բելգիական լրագիրներին հաղորդում են Պետերբուրգից, որ յունւարի 26-ին ոստիկանութիւնը թաղել է տեղական գերեզմանատանը սպանւածների դիակները, որոնք փոխադրւել էին 26 վագօններով։

Պետերբուրգ, 8 փետրուարի

Զինւորական բժշկական Ակադէմիայի ուսանողները, միաբանելով միւս բարձրագոյն դպրոցների պրոֆէսօրների և ուսանողների հետ, միաձայն որոշեցին, որ անհնարին է շարունակել ուսումը, քանի դեռ ոստիկանութիւնը պահպանում է իր բացառիկ լիազօրութիւնները։ Ուսանողները պահանջում են փակել Ակադէմիան, մինչև չվերանան խոչընդոտները։

Թիֆլիս, 9 փետրուարի

Բաթում.—դրութիւնը մնում է անորոշ։ Երկաթուղու բանւորները գործադուլ արին։ Իշխան Գուրիէլի, ոստիկանութեան բարձր պաշտօնեայ, սպանւեց օր ցերեկով։

Թիֆլիս.—երկաթուղու բանւորների, զանազան գործարանների ու տպարանների գործադուլը, որ յայտարարւած է Յունւարի 31-ին, շարունակւում է տակաւին։

Երևան.—Սպանութեան փորձ եղաւ գաւառապետի օգնականի վրայ։

Պարիզ, 9 փետրուարի

Վոլկովիսկում տեղի ունեցաւ կռիւ 3,000 պահեստի զինուորների և զօրքի միջև: Կան բազմաթիւ սպանուածներ:

Պետերբուրգ, 10 փետրուարի

Բազմաթիւ ուսանողներ հաւաքուելով գերեզմանատանը, ուր թաղուած են յունուարի 22-ին սպանուած ուսանողներն ու բանուորները, երդուեցին վրէժխնդիր լինել անմեղ զոհերի համար: Այդ երդումից յետոյ ուսանողները ձերբակալուեցին:

Պարիզ, 12 փետրուարի

Քութայիսում գիմնազիայի և առևտրական դպրոցի աշակերտները դիմադրուեցին իշխանութիւններին և հոգևոր դպրոցի աշակերտները թև տուին նրանց: Իշխանութիւնները ստիպուած եղան փակել դպրոցները: Բաթում, գիմնազիայի մի խումբ աշակերտներ հրապարակով պատռեցին թագաւորի պատկերը: Զօրքեր կանչուեցին և հրացանների մի զալպով ցրուեցին ցուցարարներին: Մասնակի պաշարման դրութիւն է հրատարակուած Քութայիսում:

Թիֆլիսի առաջին և երրորդ գիմնազիաները, րէալական և վաճառականական դպրոցները փակուած են: Իսկ երկրորդ գիմնազիայում միմիայն ստորին դասարանների աշակերտներն են յաճախում դպրոց: Առաջին գիմնազիայի պատուհանները ջարդուել են. բոլոր այդ հիմնարկութիւնների աշակերտները յատուկ թռուցիկներ են հրատարակել և առաջադրել են իրենց պահանջները:

Պետերբուրգ, 17 փետրուարի

Մեծ իշխան Սերգէյ Ալէքսանդրովիչ սպանուեց Մոսկւայում ռումբի հարուածով. կառքը փշրուեց ռումբի պայթիւնից և մեծ իշխանի մարմինը երեք մասի բաժանուեց: Երկու տէռորիստները, որոնցից մինը ծանր վիրաւորուած է, ձերբակալուեցին: Մէկը նրանցից գոչեց. „Ինչ կուզէ, թող լինի, ես իմ գործը կատարեցի“: Նա յայտարարեց, որ պատկանում է սօցիալիստ-յեղափոխական կուսակցութեան:

ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՇԽԱՐՀԸ

Պարիզ, 10 փետրուարի

Անթիւ ու բազմամարդ միտինգներ են գումարւում բոլոր քաղաքակիրթ երկրների մէջ, յօգուտ Ռուսաստանի կռւողների: Ցոյցեր եղան նոյնիսկ պարլամենտներում՝ Պարիզ, Հռոմ, Վիեննա:

Բեռլին, 10 փետրուարի

Երէկ երեկոյեան Բեռլինում և արուարձաններում սօցիալիստները 21 ժողովրդական միտինգներ կազմեցին, բողոքելու համար Պետերբուրգի կոտորածների դէմ և յայտնելու գերմանական բանուորների համակրանքը Ռուսաստանի բանուորներին: Հռետորները մեծ մասամբ Ռայխստագի անդամներն էին:

Պարիզ, 10 փետրուարի

Յունուարի 27-ին Տիվոլի սրահում գումարուած 5,000 բազմութեան առաջ հռչակաւոր գրող Անատոլ Ֆրանս արտասանեց ճառ, որից քաղում ենք հետևեալ կտորը.

„Չը պէտք է պատմեմ ձեզ, թէ ինչպէս ցարը հրամայեց կոտորել մարդկանց, որոնք յանցաւոր էին միայն նրանով, որ սովից ու թշուառութիւնից հիւծուած, յուսահատութեան մէջ դիմել էին նրան, որպէս իրենց հօրը: Նրանց որդիական աղերսանքներին ու արտասուքներին նա պատասխանեց իր կօզակների նագայկաներով և զինուորների գնդակներով: Այդ գնդակները դիպան իր սեփական լուսանկարին: Այդպիսով՝ հակառակ իր կամքի՝ ցարը սպանեց ցարին, սպանեց ցարիզմը: Այն արիւնից, որ կարմրեցրեց Նեվայի սառոյցը, դուրս կըգան միլիօնաւորներ, որոնք կը հանեն ընկածների վրէժը: Ցարը սպանեց ցարին, ցարը յարուցեց յեղափոխութիւն, որը կը կլանէ ցարիզմը: Նիկոլայ Ալէքսանդրովիչ այլևս գոյութիւն չունի և նրա յիշատակը յաւիտեան մատնուած է ամբողջ աշխարհի նզովքին“:

ԱՄՍԱԼՈՒՐԵՐ

* * *

Վերջին հեռագիրները՝ ստացուած Բագուից, հաղորդում են անախորժ, ծանր լուրեր հայերի և մահմեդականների ընդհարումների մասին: „Միւսիւլմանները յարձակուեցին հայերի վրայ—ասում է այդ հեռագիրներից մէկը—փողոցում ընդհարումները շարունակւում են. սարսափահար ժողովուրդը փակում է խանութները. հրդեհուեցին շատ խանութներ, մի քանի թաղեր թալանի ենթարկուեցին“: Ամենավերջին հեռագիրը, որ աւելացնում է, թէ „զօրքը անզօր է կարգը վերահաստատելու“ — պէտք է համարել ստայօդ և թելադրուած կառավարչական աղբիւրներից: Մենք հաստատ տեղեկութիւն ունենք, որ ինքը կառավարութիւնը վաղուց ի վեր ամէն տեսակ ճիգ էր թափում կռւեցնել հայերին թիւրքերի հետ, և այդ ոչ միայն Բագու, այլ և Շուշի, Երևան, Գանձակ: Ռուսաց ոստիկանութիւնը ինքն էր, որ փորձեց զէնք բաժանել ինչպէս ռուս գաղթականներին, այնպէս և Բագուի թիւրք խուժանին՝ հայերի վրայ յարձակւում գործելու համար, և այդ դէպքում՝ պարզ է, որ թէ „զօրքը և թէ ոստիկանութիւնը անզօր կը լինի կարգը վերահաստատելու“: Ցարի գործակալների այդ վարմունքը անպատիժ չի մնայ: Հայ-մահմեդական յարաբերութիւնները, յոյս ունենք, Բագւում կը պարզուեն և խաղաղ յարաբերութիւնը կը վերահաստատուի, և այն ժամանակ ցասման և վրէժի շանթը կը դառնայ դէպի այն պաշտօնեաները, որոնք լռութեան մէջ դաւեր են լարում, ստոր և նենգամիտ դաւեր...

*

Փետրուար 13-ին Լոնդոնի մէջ, Մակեդոնիոյ կացութիւնը քննելու մտքով՝ կարևոր հաւաքում մը տեղի ունեցաւ: Ներկայ կը գտնուէին անգլիական խորհրդարանի բազմաթիւ անդամներ: Պ. Հէրբէրտ Գլադստոնի կողմէ ներկայացուած օրակարգը միաձայնութեամբ ընդունուեցաւ: Այս օրակարգը կը յայտարարէ.

„Ժողովը նկատելով, որ Հայաստանի և Մակեդոնիոյ մէջ թիւրք վարչութեան անկանոնութիւնները քաղաքակրթուած Եւրոպայի համար ամօթ մըն է, կը հաստատէ, որ Անգլիոյ և միւս պետութեանց պարտականութիւնն է այս երկիրներու մէջ խաղաղութեան վերականգնումը“:

*

„Կովկասեան կառավարչապետի օգնական գեներալ Մալամա—գրում են մեզ Թիֆլիսից—փորձում է խաղաղացնել ազգաբնակութեան յուզուած մտքերը: Նոյերս նա դիմեց Մկրտիչ կաթողիկոսին, երբ վերջինս Թիֆլիս էր, և խնդրեց՝ „գործ դնել իր ամբողջ ազդեցութիւնը հայերին խաղաղացնելու համար“: Հայոց կաթողիկոսը յայտնեց, որ „հակառակ իր անկեղծ ցանկութեանն, անկարող է ներգործել իր հօտի

գրգռուած տրամադրութեան վրայ": Գեներալ Մալամա նոյնպիսի դիմում արել է և այլ անձանց":

*

Հաւաստի աղբիւրից մեզ հաղորդում են, որ ֆրանսիական կառավարութեան միջոցով Սասունի և Մուշի կարօտեալների օգտին ուղարկած 35 հազար ֆրանկի մի մասը, մօտ 20 հազար, արդէն բաժանուած է կարօտեալներին: Յետագայ գումարներով մտադրութիւն կայ գարնան սերմերին սերմացու բաժանել կարօտ գիւղացիներին:

*

Մակեդոնական կոմիտէն հիմնեց Պարիզում մի նոր օրգան՝ „La Macédoine", որի նպատակը պիտի լինի պաշտպանել և պարզաբանել Մակեդոնիայի քաղաքական շահերը: Երկշաբաթաթերթ է. խմբագիրն է Բալկանի խնդրին լաւ ծանօթ Ժօրժ Գօլի:

*

Կ. Պոլսէն կը հեռագրեն.

„Եմէնի մէջ խառնակութիւնները կը տարածուին: Զօրքերու հրամանատար վալին անմիջական նոր օգնութիւն ուզեց: Թիւրք կառավարութիւնը րէտիֆները զէնքի տակ կանչեց և Պաղեստինէ և Սիւրիայէ 30 հազար մարդիկ ուղարկուեցան: Այս միջոցը գիւղացիներու մէջ մեծ յուզում պատճառեց, զինւորութեան յարմար բոլոր երիտասարդներ դրօշակի տակ կանչուած ըլլալով: Երուսաղէմի արաբները կը հաւատան, որ անգլիացիներ Եմէնի արաբներին կ'օգնեն Թիւրքերու դէմ՝ անոնց թնդանօթ և դրամ հայթայթելով":

ՊԱՐՏՕՆԱԿԱՆ ԱԶԴԵՐ

ՏԵՌՕՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հրատարակում ենք 1904 թւի ընթացքում Կովկասի մէջ Դաշնակցութեան ձեռքով կատարուած գլխաւոր տէռօրների ցանկը, որից մի քանիսը միայն յիշատակուած են „Դրօշակ"-ում:

Գ ա ն ձ ա կ. — Սպանուած են՝ փոխ-նահանգապետ Անդրէեվ, ոստիկան Սերգէյ և երկու լրտեսներ:

Ի գ դ ի ր. — Սպանուած է՝ Գաւառապետ Բօգուսլավսկի:

Ղ ա ր ս. — Սպանուած է ժանդարմական թարգման Գրօզդով:

Ս ա ր ը ղ ա մ ի շ. — Սպանուած են՝ Ալաշկերտի յայտնի քիւրդ Ալի բէյ և իր մտերիմը, որոնք անցեալ տարի վնասել էին Դաշնակցութեան արշաւախմբերին:

Շ ո ւ շ ի. — Սպանուած են՝ ոստիկանապետ Սախարով, հարկային վերատեսուչ Շչերբակով, մէկ ժանդարմ, մի լէզգի ոստիկան և մի հայ մատնիչ, Արշակ անունով: Վիրաւորուած՝ ոստիկան Հայրապետ և լրտես Խարայէլ:

Շ ո ւ շ ի գ ա ւ ա ռ ո ւ մ սպանուած են 6 յայտնի վաշխառուներ:

Ա լ է ք ս ա ն դ ր օ պ օ լ. — Գաւառում սպանուած է մի յոյն քահանայ, որ յունադաւանութեան պրօպագանդ էր անում հայ ժողովրդի մէջ: Քաղաքում վիրաւորուած է պրիստաւ Նաշչինսկի, սպանուած է մէկ ոստիկան:

Ա խ ա լ ք ա լ ա ք. — Վիրաւորուած է պրիստաւ Ջաւախով:

Թ ի ֆ լ ի ս. — Սպանուած են՝ թաղական վերահսկող Տէր-Սահակով և երկու լրտես, մէկը ռուս, միւսը Թիւրք:

Բ ա թ ո ւ մ. — Սպանուած է յայտնի յեղափոխական-շանտաժիստ՝ կեղծ վարդապետ Տրիփոն:

ՆՒԻՐԱՏՒՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՕՆ ստացած է՝

Ռ ո ւ ս ա ս տ ա ն. — „Դրամ" կոմ.-էն 20,600 ֆրանք:

Բ ո ւ լ ղ ա ր ի ա. — Սիլիստրէի առժամ. կոմիտէէն 270 ֆրանք: Նուիրատուներն են՝ Հայրենասէր 20. 80 լէվ, Կ. Ս. Թ. 10. 40, Գ. Տ. 10, Յ. Փ. 10, Թ. Մ. 1, Ա. Ք. 5, Ս. Մ. 3, Օ. Ա. Թ. 2, Յ. Հ. Մ. 10. 40, Եղ. Ա. 1, Ա. Փ. 10, Ոմն 1, Ջ. Մ. Թ. 5, Ս. Ծ. Պ. 3. 50, Ոմն 1. 50, Յ. Ը. 2, Ա. Ե. 1, Ե. Հ. 3, Ա. Օ. Մ. 1, Յ. Յ. 2, Ղ. Ձ. 10. 40, Հ. Յ. Ճ. 4, Մ. Ա. 3, Յ. Բ. 1, Ա. Թ. 5. 20, Մ. Օ. 3, Պէյ 2, Ի. Ա. 2, Փ. Բ. 1, Կ. Հ. Պ. 5. 20, Ս. Մ. 5, Ս. Ջ. 5. 20, Հ. Կ. Հ. 2, Հ. Յ. Բ. 2, Պ. Կ. Պ. 2, Օ. Ս. Փ. 5, Կ. Ա. 2, Գ. Ս. 3, Յ. Ն. 1, Կ. Գ. 3, Ը. Տ. 0. 50, Կ. Ա. 2, Գ. Ս. 1, Վ. Մ. 1, Ս. Ա. 3, Մ. Մ. 2, Խ. Ա. 5, Թ. Մ. 5, Մ. Խ. 2, Յ. Ջ. 1, Մ. Մ. 2, Հ. Պ. 1, Պ. Գ. 5, Ս. Լ. 2, Խ. Ա. 5, Կ. Ա. 5, Գ. Ս. 1, Յ. Ս. եւ Տ. Յ. 5, Յ. Մ. 1, Մ. Տ. 5, Քուղուպաշ 0. 50, Մ. Յ. 1, Ա. Փ. 1, Ճ. Ղ. 2, Ա. Շ. 1, Ս. Յ. 2, Խ. Ա. 2, Խ. Տ. 1, Պ. Ղ. 1. 20, Ս. Յ. 2, Մ. Խ. 1. 50, Հ. Հ. Թ. 2, Պ. Խ. 2, Քաջ Յովհաննէս 1, Ա. Յ. 2. 50, Մ. Ղ. 2, Յ. Ե. 2, Յ. Ն. 1, Սլաք 5, Ս. Տ. 5. 20, Ո. Մ. 5, Խ. Ո. 4, Ոմն 7 լէվ: Վառնայէն Ս. Թորոսեան 5 ֆր.:

Ռ ո ւ մ ա ն ի ա. — Ֆօքշանի նորակազմ Աստղիկ խմբէն 78 ֆրանք: Նուիրատուներն են՝ Ջոհ, Սմբատ, Նիկողոս 10-ական, Երկաթ, Ճամբորդ մը, Սուր, Գողիաթ, Գոռայր 5-ական, Հայդուկ 4, Սարգիս Յարութիւն 4, Կայծակ 3, Անտօն, Վահրամ, Զամբիկ, Պօղոս 2-ական, Դաշոյն, Առիւծ, Թափառական, Թորգոմ 1-ական ֆր., Կոնստանցա՝ Մ. Գուզուճեանէն Բագւի Կ. Կոմ ի վիճակահանութենէ շահած 25 ռուբլի պարգեւէն նուէր 16 ֆրանք:

Ընդհանուր գումար 20,964 ֆրանք:

ԺԼԱՑԻ կոմիտէն՝

1904 թ. հոկտեմբերի 1-ից մինչեւ դեկտեմբերի 31.

Ծ լ ա տ ի խմբերից՝ Արարատ 19 ռուբլի, Թորգոմ 28, Պետօ 14. 25, Ովսաննա 66, Քերի 16. 70, Արարատ 17, Նոյն խմբի հանգ. եւ 24 ձեռք սպիտակեղէն 9. 77, Մուրհակ 50, Յոյս 7. 75, Արարատի կնունքից 10. 95, Նոյն խմբի ամսվճ. 20. 25, Քերի 15. 10, Րիտվիզանից 40, Զաւէնի ձեռամբ տոնավաճառ. հանգ. Nr 66 թերթով 282, տիկ. Ե.-ի եւ օր. Ն.-ի ու այլոց օժանդ. վիճակախաղից 388. 40, Ա ռ ա տ ի ց՝ Կրակոտ խմբ. 8. 50, Հուր եւ Զէնք 31. 50, Հայկազունք խմբ. 16. 83, Բուժարանի խմբերից 100, Մժեղեան կնքւած թերթ. հանգ. 10. 60, վիճակախաղից ղանակի ապարիկ 2, Առատից ամս. 37. 34, Կրէտացի 31, Կարօ խմբ. 100, Թորգոմ 10, Արծիւ քաղաքի ապարիկից 40, Ն ո ր - Ճ ւ ա ն ի կոմիտէից իր ստացագրերով՝ Կ. Խ. 250, Յար. 50, եղբ. Ս-ներից 500, Զգ-ներից 200, եղբ. Բ. 200, եղբ. Զմ. 150, Ծիրանից 500, Պ. Ջղ. 100, Պ. Գ. 100, եղբ. Վերդ-ներ 250, Պ. Գ. Ա. 100, Մ. Գ. 100, Յ. Թոր. 1,000, Գ. Բար. 500, Խ. Ամիր. 50, Մելքոն Այվ. 150, Պ. Թորոս. 500, Յ. Թոր. 500, Միք. Թոր. 3,000, Ա. Թոր. 3,000, Աք. Գաս. 200, Բար. Գաս. 200, եղբ. Բալ. 200, Ե. Այվ. 150, Ս. Բար. 500, Անյայտ-Շահ 500, Թեւ. Սար. 100, Մակ.-Աք. 100, խ մ բ ե ր ի ց՝ Ծաղիկ 35. 33, Անդրանիկ 18. 50, Կռունկ 13, Գուղական 9, Յոյս 6, եւս 14 ռուբլի: Գումար 14,527 ռուբլի 32 կոպէկ:

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԻՈՅ կոմիտէն՝

1904 օգոստոսէն մինչեւ 1905 յունուար 31. —

Հետեւեալ խմբերէ՝ Տալորիկ 96 դուրուշ ողջ, Սասուն 59, Րաֆֆի 125, Ձեռք 160, Խոզան-Տաղի 70, Բիէր Արուսեան 80, Տիգրան Եաղուպեան 25, Ձեռք խմբի միջոցով հանգանակ. 94, Նոյն խմբի միջոցով եղբարք Պոստանեանէն 10, Հայ Ուսանողական Միութեան նուիրած պրօշիւրներու վաճառումէն 26 դուր. ողջ: Գումար 745 դուր. ողջ:

Յունաստանի Կիլիկիայ խմբէն 1904 5 տարեշրջանի ամսավճարներ 101 տրախմի, նուէր Մահտեսի Մելքոնէն 15, Գ. Մ. Կիրակոսեանէն 8, Անցորդներէ 0. 80: Գումար 124. 80 տրախմի:

ՈՍԿԵՀԱՆՔԻ կոմիտէն՝

1904 հոկտեմբերէն մինչեւ դեկտեմբեր. —

Անձնուրաց խմբ 28. 5 դուր. ողջ, Ախոյեան խմբ 2 անգամէն 38, Դիտակ 3 անգամէն 14. 75, Մշակ 10, Վազգէնի խմբ. 45. 5, Գուրգէնի քով մնացած նուէրներէ 19, Սուրէնի միջոցաւ համակիր մը 312, Եզնիկ 2 անգամէն 38, Կայծակ 8, Ա. Կ. Ընկերք 25, Գեղեցիկ 10, Լեռնահովիտէն ոմն 51. 5, Աշոտ 103, Անձնուրաց խմբ. 28. 5, Միխիթար 67, Ախոյեան 19, Եզնիկ 19, Գեղեցիկ 10, Ճակատ 18, Վռամ 8, Պալասմօ 38, Կայծակ 8, Ա. Կ. Ընկերք 12, յուլիս-սեպտ.-ի մէջ ստացւածներէ մնացորդ՝ Պալասմօ 36, Վահրիճ 10, Արքի 19, Սամուէլ 2 անգամէն 10, ինչպէս բանտարկելոց՝ Անձնուրաց խ. 2 անգամ. 29, Ախոյեան խմբ. 2 անգամէն 28, Պալասմօ 9. 75, Վռամ 4, Ճակատ 10: Գումար 1086 դուր. ողջ 20 փարա:

Մ. Ք.-ի Կեդր. Կոմիտէն՝

(Շարունակ. No 1-ի)

1904 թ. հոկտեմբերի 4-ից մինչեւ նոյեմբերի 6-ը. —

Նոմէր 17՝ 3. 50 ռուբլի, Ն. 45 խմբ. միջ. 44, Ն. 52 խմբ. մի անդամից տուգ. 3, Հայկ. Կարմիր Խաչ. Ն. 17 խմբ. 3, Ն. 61 խ. 5, Ն. 62՝ 3, Ն. 31՝ 3. 85, Ն. 32՝ 2. 80, Ն. 33՝ 3. 60, Ն. 35՝ 3. 70, Ն. 54՝ 8. 50, Ն. 63՝ 3, Ն. 17՝ 6. 75, Ն. 13՝ 3. 70, Ն. 19՝ 4, Ն. 11՝ 5. 50, Ն. 16՝ 4. 70, Ն. 12՝ 7, Ն. 12՝ 6, Ն. 11՝ 9. 60, Ն. 41՝ 4. 80, Ն. 15՝ 4. 80, Ն. 41՝ 4, Ն. 14՝ 2. 10, Ն. 42՝ 4, Կայծ խմբ. 7. 50, Ն. 16՝ 2. 43, Ն. 62՝ 2. 50, Ն. 36՝ 4. 15, Սարգսի տասնեակից . 50, Ն. 44՝ 1. 50, Ն. 45՝ 2. 15, Ն. 46՝ 3. 10, Ն. 1՝ 20, Ն. 3՝ 16. 50, Ն. 5՝ 6. 50, Ն. 12՝ Բարձր Հայք խմբ. 6. 10, Լեռնաստանի շրջ. Ազրայէլ խմբ. 1. 50, Ձեռնակ խմբ. 20, Արշալոյս խմբ. 34. 10, Առիւծ խմբ. 6, Պանդուխտ խմբ. 45. 90, Հրայր խմբ. 100 փամփուշտ, Վրէժ խմբ. 160 ռ., Նոմ. 17՝ 1. 90, Ն. 17՝ 1. 30, Ն. 12՝ 22, Շամիրամ խմբ. 10 ռ., Աղբիւր խմբ. 60 փամփուշտ, Արտաշէս 1 հրացան, Նոմ. 174 Նուիրատւութեան թերթ 14. 50, Նոմ. 5 խմբ. 2, Մենակ խմբ. Գուգար շրջ. 4, Ղեւոնդ խմբ. 3, նոյն շրջանից 12, Բարձր Հայք խ. 1, Կարմիր Խաչ. Ն. 17 խմբ. 1. 45, Ն. 17 խմբ. 6. 85, Ն. 13 խմբ. 3. 90, Ն. 14՝ 2. 50, 1-ին հարիւր 3-տասն 2. 50, 1-ին հարիւր Պետրոսի տաս. 1. 95, Շուշանիկ խմբ. 2. 95, 1-ին հարիւր 8 տասն 2, 1-ին հարիւր 9 տասն 2, II հարիւր 1 տասն 3. 25, Նոմ. 61՝ 5, Ն. 54՝ 4. 40, Ն. 52՝ 3. 50, Հարօ խմբ. 3, Բարձր Հայք խմբ. 5. 50, Ն. 64՝ 7, Ն. 18՝ 2. 61, Ն. 11՝ 5. 22, Ն. 20՝ 4. 75, Ն. 15՝ 4, Ն. 7՝ 13. 50, Ն. 34՝ 3, Ազրայէլ խմբ. Լեռնաս. շրջ. 1. 50, Պարոյր խմբ. 2. 35, Ձոնիկ 1. 95, Նոմ. 3՝ 6. 50, Ն. 2. 4. 30, Ն. 2՝ 5. 60, 1-ին հարիւր 1 տասն 9. 10, Ն. 14 խմբ. 3. 1, Ն. 12 խմբ. 5. 70, Ն. 15՝ 5. 3, Ն. 62՝ 3. 50, Ն. 63՝ 3, Ն. 68՝ 3. 20, Ն. 58՝ 3, Ակնակ խմբ. Մեծ քաղ. շրջ. 103. 28, Ն. 17 խմբ. 1. 50, Ն. 13 խմբ. 0. 30, Փիրշաուշ խմբ. 20, Ն. 15 խմբ. 5. 50, Ն. 12 խմբ. 5. 70, Ն. 17 խմբ. 3. 42, Կարմիր Խաչ Ն. 17 խմբ. 2. 25, 1-ին հարիւր 1-ին տասն 8. 90, 1-ին հարիւր 10 եւ 11 խմբ. 50, 2-դ հար. 6-դ տասն 7, Թիֆլիսից 7, Նոմ. 17 խմբ. 2. 47, Գէորգից 1 ռուբլի: Գումար 370 ռուբլի 87 կոպէկ:

ԵԿԵՂԵՑԻԻ կոմիտէն՝

Դալրանդի շրջան. Նոմէր 35 Նետ խմբ. 27. 80 ռուբլի, Ն. 36 Արծուիկ խ. 8, Ն. 37 Լուսատու խ. 8, Ն. 38 Թնդանօթ խ. 14, Ն. 39 Մեղու խ. 5. 60, Ն. 40 Մովսէս ամսավճ. Ներկ. եւ ժանգ 58. 72, Ն. 41 Անշինչ 15, Ն. 42 Անշինչ 15, Ն. 43 Լուսատու 9, Ն. 44 Բարիսավիչ 6. 80, Ն. 45 Գայլի բուն 12. 60, Ն. 46 26-ից 30, Ն. 47 Պօղոս գիւղից՝ Ս. Կ. 25, Ն. 48. Լ. Մ. 10, Ն. 49 Ց. Բ. 5, Ն. 50 Ց. Թ. 11, Ն. 51 Աստղիկ խ. 42, Ն. 52 Աստղիկ խ. 3. 40, Ն. 53 Լուսատու 11, Ն. 54 Ծ. Գ. Խ. 4, Ն. 55 Անշինչ Խէթ խ. 10, Ն. 56 Շրջիկ խ. 5, Ն. 57 Ալադիող խ. 100, Ն. 58 Նետ խ. 10, Ն. 59 Աստղիկ խ. 7, Ն. 60 Արծուիկ խ. 12, Ն. 61 Ծ. Գ.-ի 2, Ն. 62 Յ. Գ.-ի միջոցով 17 անհատներից 16, Ն. 63 հինգ երգիչներից 2. 60, Ն. 64 Մեղու խմբ. 3. 80, Ն. 65 Մովսէս 13, Ն. 66 Լուսատու 11, Ն. 67 Մեղու խմբ. 5. 40 ռուբլի: Գումար 519 ռուբլի 72 կոպէկ:

ՆԱԽԱՋԱՆԳՍՏԻ Կեդր. Կոմիտէն՝

Գաղթավայրից՝ Քարաժայր գիւղի Բարկէն խմբ. 74. 70 ռուբլի, Նորաշէն գիւղի Դժոխք խմբ. 89. 50, Արծաթ-Ջուր գիւղի Սերոբ խմբ. 56. 10 ռուբլի: Գումար 220 ռուբլի 30 կոպէկ:

Տեղական կոմիտէն հոկտեմբեր ամսուն. Հետեւեալ խմբերից՝ Եփրատ 9. 50 ռուբլի, Արաքս 12, Արարատ 29. 50, Պահանջ 5, Արծրունի 117, Աղբիւրաւոր 27, Մուշեղ 40, Ծովասար 40. 40, եւս Նւէր 1, Բայազ-աղբիւր 11, Բիւրական 4, Կաթիլ 139. 50, Վառւած Տարօնացի 30, Ռշտունեանց 8, Ցրնգատար 62. 40, Ղարաղուման 50. 50, Բագրատունեան Տալան խմբ. 8, Խիկար 37, Թափառական խ. 5, Նոր կեանք 44. 80, Սայաթից տուգանք 10, Ցար. Ազիզեանից 3, Արշաւիրի Զարէհից տուգ. 3 ռուբլի:

Նոյեմբեր ամսուն. Հետեւեալ խմբերից՝ Արշաւիրի 5-րդ տասնեակից 11 ռուբլի, Շանթ 34, Ճառագայթ 26, Վարազդատ 128. 80, Առիւծ 67. 50, Մուշեղ 40, Աղբիւր 6, Արմատ III 64. 60, Ջիհարէթ 22, Արաքս 12, Քէօսա-տաղ 21, Թափառական 6, Տարօնացի 50, Մանկունի 42, Կարէգ 76, Եփրատ 9, Գազան Տարօնացի 23, Բագրատունեան Տալան 7, Շանթի Միհր 3, Բագրատունի 48. 50, Արարատ 9. 50, Բիւրական 40. 70, Լոյս 13, Արտաւազդ 29. 60, Կարին 25. 50, Մայր Արաքսի 26. 60, Սիփան 89, Զարեւանդ 200, Ծովասար 8, Արշաւիր 350. 20, Արծիւ I եւ II ճիւղ 92, Սեւան 14, Դերձակ 131, Քաջալեր 60, Պողպատ 66. 40, Մտրակ 15, եւս 5, Բ. Կայծակ 49. 60, Սուրէնեան 77, Արագած 30, Հայկազեան 13. 40, եւս 6, Քաջբերունի 53, եւս 19, Արմատ III ճիւղ 44. 80, Օղակ 15, Մանազկէր 80, Վրէժուհի 45, Իշխանեան 28, եւս 3, Արեւեան 26. 50, Մասիսի վիճակախաղից 120 ռուբլի: Անհատներից՝ Արեւելք 20, Ցար. Ազիզեան 3, Անի Սոճղ. ճ. 19, Պողպատի Վրէժից 5, Կոստանից տուգանք Կ. Կ. առաջարկ. 30, Վարդան Նալբանդեան 2, Մահտեսի Մխիթար 1, Դերիկ խմբի անդամ Խոսրովից 4 ռուբլի:

Գաղթավայրի կոմիտէն՝ Արտամետ գիւղից նուէրներ՝ Հայկ, Արմենակ, Արամայիս, Հարմա, Վահագ 3-ական ռուբլի, Արա 2. 50, Ամասիա, Գեղամ 1. 50-ական, Վանդակի Ս. Յակոբ խմբ. 17, Գաղթավայրից՝ Սկզբունք խմբ. 150, Կայծակ խմբ. 54. 50, Եգիպտացի խմբ. 140. 70, Հրայր խմբ. 98, Եփրատ գիւղի Անուշաւան խմբ. 31. 20 ռուբլի:

Ընդհանուր գումար 4034 ռուբլի:

ՈՍԿԱՆԱՊԱՏԻ քաղաքային կոմիտէն՝

1904 թուականի նոյեմբերի ընթացքում. —

Լուսիկից 100 ռուբլի, Ա. Գ. Ար-եան 50, Ա. Պ. Ս-եան 25, Ջ. Ս-եան 10, Եզ. Ա-Բ-եան 10, Մի ոմն 2. 60, Սուլթանի ճաշի միջոցով N 46 թերթ. հանգանակւած 36. 50, Արեան-փողոցում N 47 թերթ. հանգանակւած 216, Բաբ-եան 25, Սեկրետից 10, Գալ-եանից 10, Կարմիր-մայրից 100, Ն. Տ-Մից 5 ռուբլի:

Խմբերից՝ Քանդար 22. 50, Խիզախ 9, Մաճ I 15, Ըմբոստ 6, Դալլորիկ 29, Աղբիւր 5. 60, Ջրանցք 5. 50, Ջրհոր 6. 60, Արեանձորի երեկոյթից 92. 72, Հայրենասէր N 7, Առիւծ 11, Սարսափ I երեկոյթից 118, Խիզախ 9. 50, Հայրենասէր I, II, III, IV խմբ. 6-ական. Սերոբ 11. 50, Լոյս 7, Արեանձոր 10, Սիւնիք 8, Արգախ 8. 10, Արշալոյս 15. 27, Հրդեհ 5. 30, Աշտ-երկաթ 19. 50, Կովկաս 5, Աւլան 3. 50, Աշուղ 7, Յոյս 8, Պոնտոս 14, Ցանց փողոցից՝ Նասիբ 8. 50, Շան 9, Աղայ 11. 50, Ս. Ժ-ից 1. 50, Պ. Գ. Ղ-ից 2 ռուբլի:

Ծառաստանի ենթակոմիտէից յուլիս 29-ից մինչեւ հոկտեմբեր. Հետեւեալ խմբերից՝ Արմատ 21. 50 ռուբլի, Հայկազունք 17, Նետաձիգ 18. 80, Արեւալոյս 5. 50, Փունջ 76. 95, Թուման 4. 60, Անդրանիկ 73, Հրայր 68, Փունջ 26. 52, Հայկազունք 10. 70, Արմատ 2. 60, Նետաձիգ 10. 5, Ազատէր 10, խնջոյքից եւ գրքերի վաճառումից 6. 26: Հոկտեմբերի ընթացքում՝ Գէորգից եւ իր ընկերոջից 45 ռ., յունիս 8-ի ներկայացումից 75, խմբերից՝ Հայկազունի 7, եւս 5. 30, Փունջ 23. 75, եւս 12, Նետաձիգ 7. 5 ռուբլի:

Կարմիր Ջրի ենթակոմիտէից յունիս 1-ից մինչեւ 1 նոյեմբերի. Երկաթ 24 ռուբլի, Աւազ քաղաքի Սոս խմբ. 49, նոյն խմբից 25, Թասօյից 10, մի խնջոյքում հանգանակւած 18. 50, մի խնջոյքում հանգանակ. 21. 90, մի խնջոյքում ծովի ճաշի միջոցով հանգանակ. 5. 52, հին կայծակ խմբի վիճակախաղից եւ գրքերից 27. 80, մի ակրոութիւնից Բալթալաղցու միջոցով 10. 50, Փարբաշից 1, խմբերից՝ Արուսեակ 29. 5, Արմատ 21. 80, Կոկոն 15. 50, Լոյս 37. 58, Կայծակ 28, Հրայր 18. 50, Անդրանիկ 54. 50, Կիրճ 18. 85, Պետրոս Սերեմճեան I 7, Պետօ 7, Վրէժ 5, Պետրոս-Սերեմճեան II 7. 50 ռուբլի:

Գումար 2086 ռուբլի 27 կոպէկ:

ԱՊԱՌԱԺ կոմիտէն՝

1904 թ. սեպտեմբերի 1-ից մինչեւ նոյեմբերի 5-ը. —

Բլրաշէն գիւղի Անդրանիկ եւ Հրայր խմբերից 100 ռուբլի, Պ. Դուտեա 2,000, Սեմ. երեկոյթից 47. 40, Ամառ. համերգից 97, Հրայր խ. 11, Անդրանիկ խմբ. 27, Մարգան խմբ. 25, Մազնիս եւ Սէր խմբ. 60, Գործակատար խմբի Թումանի յիշատակին տուած երեկոյթից 270, Նպատակ խմբ. 100, Հնայր 10, սեպտ. եւ հոկտ.-ի ընդհանուր տուրք 409. 10: Գումար 3156 ր. 50 կոպ.:

ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ Կեդր. կոմիտէն՝

Մինարէթ մինչեւ 1904 թ. դեկտեմբերի 1-ը. —

Հետեւեալ խմբերից՝ Համբունք 21. 85 ղռան, Անդրանիկ 86. 90, Դերիկ 96, Գօլօշեան 37. 50, Բարդուղիմէոս 68. 60, Տմրածող 115, Աղբակ 264, նոյն խմբի ներկայացումից 200, Զարեւանդ 118, նոյն խմբի ներկայացումից 200, Դարբին 56, Արշալոյս 42, Զօլա 322, Կարօ 312, Նուէր Դերենիկի միջոցով 30 ղռան: Գումար 1969 ղռան 85 կոպէկ:

ՎՐԻՊԱԿ. — «Դրօշակ»ի նախորդ No 1 համարում ԴԱՆՈՒԲ կոմիտէի նւիրատւութեանց ցանկին մէջ սխալմամբ չէ արձանագրւած հետեւեալները՝ Ս. քաղաքի «Արարատ» ընթերցարանի հասոյթ 352. 25 ֆր., նոյն քաղաքի կանանց «Կարմիր Խաչի» զանձանակէն 202. 30 ֆրանք:

„ԴՐՕՇԱԿ"Ի ՅԱՒԵԼՈՒԱԾՆԵՐԸ
ՆԻՒԹԻԱԾ ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ
ՈՒՂԱՐԿՈՒՈՒՄ ԵՆ ԳԼԽԱՒՈՐԱՊԷՍ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ

Մեր խմբագրութեան հասցէն՝
Rédaction du „DROSCHAK". Genève (Suisse)